

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **«СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА В ПРОЗІ
ВОЛОДИМИРА ЛИСА»**

здобувача ступеня вищої освіти магістра
галузі знань 01 Освіта
спеціальності 14. 01 Середня освіта
(Українська мова і література)
денної форми навчання
Кирилюк Лесі Михайлівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
покликання на відповідне джерело

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук, доцент

Кухар Ніна Іванівна

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ I. Загальна характеристика стилістично маркованої лексики.	4
1.1. Критерії поділу лексики на стилістичній основі.....	4
1.2. Класифікація стилістично маркованої лексики	10
1.3. Динамічні процеси у стилістично маркованій лексиці.....	15
1.4. Розмовна лексика як різновид стилістично маркованої.....	25
Розділ II. Функції стилістично маркованої лексики в прозі В. Лиса	32
2.1. Особливості використання художніх засобів у романах В. Лиса.....	32
2.2. Стилiстичне навантаження просторiчної лексики в романi В. Лиса "Соло для Соломii"	36
2.3. Дiалектизми у романi В. Лиса «Столiття Якова».....	45
Висновки	60
Список використаної лiтератури	62
Список використаних джерел	66

ВСТУП

Першоелементом індивідуального стилю письменника по праву вважається слово. У ньому майстер пера закріплює своє бачення та розуміння дійсності, певні світоглядні ідеали, наслідки творчої пізнавальної діяльності тощо. Саме через слово читач починає входження у світ авторських ідей та образів, проникає у сутність творчості письменника.

Зрозуміло, що, ставши засобом втілення неповторного письменницького ідейно-художнього задуму, слово загальнонародної мови з властивими йому семантичними та емоційно-експресивними характеристиками не може залишатися незмінним. У системі естетично організованого цілого, яким є кожен твір письменника, слово набуває нових якостей: збагачується його смислова структура, розширюється можливість художньої виразності. У новій естетичній значимості відбиваються особливості творчого світосприйняття, індивідуальна манера образно-асоціативного мислення майстра слова. Особливо це стосується тих мовних одиниць, які формують основоположні образи письменника, в нашому випадку це маркована лексика.

У мовознавчій літературі запропоновано кілька принципів характеристики й класифікації маркованих лексичних одиниць (стилістично маркованих, стилістично зумовлених, стилістично забарвлених) - праці О. Тараненка, Н. Хруцької, О. Єфімова, Ю. Скребнева, О. Петрищевої, М. Кожині та ін.). Проте, сьогодні в Україні ще бракує таких праць, де б всебічно і ґрунтовно розглядалися проблеми пошуку конкретних маркованих лексем у конкретному художньому творі, а також естетики маркованого слова як у теоретичному, так і в практичному планах. З огляду на це, тема нашої роботи – «Стилістично марковані слова у прозі Володимира Лиса», що передбачає дослідження маркованої лексики, а також її естетичного аспекту на конкретному матеріалі, є актуальною.

Мета роботи – проаналізувати особливості і функції стилістично маркованих слів в романах Володимира Лиса.

Об'єкт нашого дослідження – художні тексти Володимира Лиса.

Предмет вивчення – стилістично маркована лексика в романах Володимира Лиса.

Завдання дослідження:

- 1) окреслити критерії поділу лексики на стилістичній основі;
- 2) виокремити групи стилістично маркованої лексики;
- 3) окреслити динамічні процеси у стилістично маркованій лексиці;
- 4) схарактеризувати особливості використання художніх засобів в романах В.Лиса «Соло для Соломії», «Століття Якова», «Маска»;

Джерельну базу дослідження складають тексти романів В.Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії» та «Маска».

Методи досліджень, які було використано в роботі: описовий, метод узагальнення.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані у процесі вивчення творчості В. Лиса і розгляді питань лексикології.

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, узагальнюючих висновків, списку використаної літератури та списку джерел.

Розділ I. Загальна характеристика стилістично маркованої лексики.

1.1. Критерії поділу лексики на стилістичній основі.

Лексика – це сукупність слів, що вживають у науковій літературі та мовленні людей, діяльність яких пов'язана з тією чи тією галуззю науки. Значну її частину становлять терміни – слова чи словосполучення, що виражають відповідні поняття певної галузі науки, мистецтва, суспільного життя; є однозначними, позбавленими емоційного, стилістичного забарвлення. Науково-термінологічну поділяють на загальнонаукову (уживають в усіх чи багатьох галузях науки, наприклад: *диференціація, твердження, доказ, категорія, зіставлення*) і галузеву (властива кожній окремій науці, у них відображено специфіку наукової галузі, наприклад: *інтуїція, здібності, фонетика, речення, октава, мотивація навчання, зоологія, динамік*) [2, с. 241–242; 3, с. 212; 1, с. 135].

Уживана в мові лексика у стилістично-функціональному плані поділяється на стилістичні групи. Виділяється стилістично нейтральна (загальноновживана, міжстильова) лексика і обмежена певними сферами вживання та стилями (стилістично забарвлена).

Стилістично нейтральна (міжстильова) лексика - загальноновживана лексика, що не пов'язана з певними функціональними різновидами мови і не має експресивного забарвлення. Вона охоплює слова, якими послуговуються всі, хто володіє мовою. Ці слова пов'язані з повсякденним життям, із спільними для більшості носіїв мови поняттями, є звичайними, зрозумілими для всіх назвами явищ природи (*сніг, дощ, вітер*), тварин і рослин (*корова, кіт, соловей, пшениця, соняшник, груша, дуб*), родинних стосунків (*батько, мати, дід, баба*), речей, пов'язаних із життям людини і їх частин - предметів побуту, страв, предметів одягу (*хата, стіл, стеля, ніж, ложка, хліб, сіль, борошно, борщ, каша, костюм, пальто, сорочка*), органів людського тіла (*голова, рука, око, нога, ніс*), кольорів (*червоний, зелений, рожевий, білий*), дії і стану (*плакати, летіти, бігти*), місця, часу (*там, сьогодні, завтра*), чисел, числових понять (*три, чотирнадцять, сотня, половина*), службових елементів (*і, але, якщо, бо, в, на, перед, під, через*) тощо. Стилістично нейтральна лексика - основа усного й писемного мовлення. Вона характеризується стійкістю, хоча може зазнавати змін, поповнюючись новими поняттями, що стають загальновідомими (*президент, атомний, політика*). [5, с.193]

Чіткої межі між стилістично нейтральною і стилістично забарвленою немає. Деякі багатозначні слова в одних значеннях можуть бути

нейтральними (*вода - безбарвна рідина*), а в інших - закріпленими за певним стилем (*у книжці багато води*).

Лексику, закріплену за певними функціональними стилями, переділяють на розмовну, експресивно забарвлену та книжну, в якій розрізняють такі групи: суспільно-політична, виробничо-професійна, науково-термінологічна, офіційно-ділова. [1, с.87]

Розмовна лексика - це слова, якими послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні. До таких належать слова з виразними експресивно-оцінними позитивними і негативними значеннями (*базіка, вайло, чимчикувати*) та розмовні варіанти лексичних одиниць, що мають інші літературно-нормативні відповідники.

Розмовна лексика має типові словотвірні ознаки: суфікси *-ій, -уга, -юка, -ака* в назвах осіб (*мамій, тюхтій, хануга, злюка, писака, читака*), префікс *попо-* (*попобігати, попозаглядати*). Вона об'єднує слова, що входять до загальнономовного словника, не порушуючи літературної норми: *бос, велик, відик, завучка, нулівка, телік*.

Розмовну лексику використовують у художніх творах як засіб відтворення особливостей живого мовлення та характеристики героїв.

Експресивно забарвлена лексика - це слова, що містять у своєму значенні компонент оцінювання, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності: *тяжко, гніватися, теревенити, матінка*.

За способом вираження емоційності, образності експресивно забарвлена лексика поділяється на такі групи:

1) органічно емоційні слова - такі, що містять емоційне забарвлення у своєму лексичному значенні. Вони здебільшого називають психічні, внутрішні стани, характер, переживання, емоційні кваліфікації дій людини (*любов, радість, здоров'я, сум, гнів, щирий, веселий, тяжко, радіти, базікати*);

2) слова, емоційність яких досягається за допомоги суфіксів зі значенням пестливості, здрібнілості, згрубілості: *-к-, -ик-, -ОК-, -очок-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -ищ(е), -езн(ий)*: *татко, шнурок, лебідонька, чорнявенький, малесенький, землице, старезний*. [3, с.215]

Книжна лексика - це слова, що вирізняються вузькою сферою вжитку та вносять у спілкування відтінок офіційності, науковості, урочистості. У словниках біля цих слів є позначення "кн." (книжне).

Серед книжної лексики вирізняють суспільно-політичну лексику, що охоплює слова, пов'язані з політичним, громадським життям суспільства: *народ, партія, інтелігенція, держава, мир, війна, сесія, страйк, Верховна Рада, політика, пікетування, свобода, декларація, суверенітет, парламент, народний*

депутат, демократизація, економіка, преса, Хартія прав людини, поступ, збройні сили. Суспільно-політична лексика постійно поповнюється новими словами, що позначають поняття, пов'язані з суспільним та економічним будівництвом у державі. [8, с.238]

Кількісно велику групу слів охоплює виробничо-професійна лексика - це слова на позначення виробничих процесів, знарядь і матеріалів праці, приміщень, характерних для різних професій і спеціальностей: боронування, косовиця, плуг, хімічні добрива (для сільського господарства), вугілля, штрек, лебідка, трос, вагонетка (для шахтарів), школа, гімназія, урок, учитель, кабінет, абітурієнт, студент, професор (для педагогів). [1, с.89]

Виробничо-професійна лексика поділяється на групи залежно від галузей виробництва, які вона обслуговує: медична, педагогічна, металургійна, харчова тощо. Їх стільки, скільки є галузей виробництва. Звичайно ж, усі галузі мають певну кількість спільних слів, наприклад: назви підрозділів (сектор, відділ, управління, департамент), назви посад (директор, керівник, бухгалтер, юрист) тощо.

З виробничо-професійною лексикою тісно межує науково-термінологічна лексика, що охоплює слова, які вживаються у науковій літературі та у мовленні працівників наукових і науково-дослідних установ. [8, с.245]

Основну частину цієї лексики становлять терміни. Термін - це слово чи словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки. Найважливішою ознакою термінів є їх однозначність. Найбільше у мові термінів спеціальних, що характерні для певної галузі науки, культури, наприклад: мовознавчі терміни (звук, азбука, морфеміка, просте речення, номінація), історичні (історія, історіографія, феодалізм), ботанічні, технічні, медичні, психологічні, музичні, економічні. Є певна кількість загальних термінів, що вживаються у будь-якій галузі науки: *аналіз, аналізувати, аргумент, система, систематизувати, класифікувати тощо.*

Офіційно-ділова лексика - це слова, що вживаються в офіційно-діловому стилі літературної мови: офіційне спілкування між установами, окремими особами та установами, ділові взаємини на виробництві. Вона вживається у різного типу ділових паперах, указах, договорах, законах, актах, кодексах, наприклад: постанова, заява, інструкція, статут, свідчення, апеляція, експерт, конвенція, розпорядження, витяг, ухвала. [9, с.428]

Значна частина офіційно-ділової лексики вже стала загальноновживаною: автобіографія, доручення, квитанція, таблиця тощо.

До експресивно забарвленої лексики належать діалектизми, арготизми, вульгаризми.

Діалектизми - це слова, що вживаються у мовленні не всіх людей - носіїв певної мови, а лише їх частини, яка проживає в одній з місцевостей території, де поширена ця мова: *хтіти, меї, свеї, легінь (парубок), перун (зрім), тайстра (торба), бане, просе*.

Жаргонізми - один з різновидів соціальних діалектів, слова і вирази, властиві мовленню певної групи людей, об'єднаних спільністю інтересів, родом занять: *коза (зразок), хата (квартира), хвіст (академ-заборгованість), дирик (директор)*.

Близькими до жаргонізмів є арготизми – нелітературні слова і сполучення слів, які вживаються у мовленні декласових та антисоціальних елементів (*злодію, рекетирів, бомжів, шулерів тощо*). Ці слова стоять поза межами літературного вжитку: *кишки (речі), карточка (обличчя)*.

За певних обставин спілкування уживаються вульгаризми - грубі або лайливі слова, не прийняті в літературній мові: *рило, морда, пика* замість *обличчя, здохнути* замість *померти*.

Жаргонізми, арготизми, вульгаризми належать до вузьковживаної лексики і в багатьох випадках нечітко розрізняються між собою. Кожен мовець ретельно добирає слова, що відповідають літературній нормі. [9, с.432]

Окремі слова, називаючи одні й ті самі поняття, відрізняються стилістичним уживанням, наприклад: *дитина, дитя, чадо*. У зв'язку з цим уживану в мові лексику поділяють на певні стилістичні групи. Виокремлюють стилістично нейтральну (чи загальноновживану) і лексику, пов'язану з певним функціональним стилем, стилістично забарвлену.

Лексика є основою будь-якого висловлювання. До неї належать слова, що є назвами предметів навколишньої дійсності (*земля, степ, річка*), явищ природи (*сніг, дощ, вітер, спека*), людей за біологічною статтю та родинними стосунками (*чоловік, жінка, хлопець, дівчина*), речей, пов'язаних із життям людини, та їхніх частин – предметів побуту; страв, предметів одягу, взуття, знарядь праці (*тарілка, хліб, сукня, сорочка*) тощо. [2.с.238].

Серед слів, співвідносних з окремими функціональними стилями, розрізняють лексику розмовну, експресивно забарвлену та книжну з підгрупами: суспільно-політична, виробничо-професійна, науково-термінологічна, офіційно-ділова. [3.с.210-211].

Лексику співвідносять з розмовно-побутовим стилем літературної мови. Їй властива стилістична зниженість, обмеженість уживання за розмовно-побутовим мовленням (помітка «розм.» у словниках): *роботяга, гуляка, комизитися, пика*; уживано в художніх творах як засіб характеристики героїв, у публіцистичному стилі для надання мовленню жвавості [2, с. 239].

До лексики належать урочисті та такі, що позначаючи відповідні поняття, виражають ставлення мовця до названого і надають мовленню виразності, образності, емоційного забарвлення: батьківщина, велич, благословенний, сум, хлопчисько [2, с. 239].

Лексика властива писемній формі літературної мови (помітка «кн.» (книжне) у словниках), уживана не лише в писемному мовленні, а й усному. Книжну лексику поділяють на кілька груп [2, с. 239]. І. Ющук називає її лексикою художніх творів, характеризує образністю, метафоричністю, переносним уживанням слів, поетизмами, наприклад: маєво, розбуялий, джерельно-чистий, витися [3, с. 211].

Лексика, чи лексика публіцистичного стилю (І. Ющук) – слова, які називають явища навколишньої дійсності, пов'язані з політичним, громадським життям суспільства і людини в суспільстві, тобто це слова, що називають поняття, пов'язані з політичною діяльністю, суспільним та економічним будівництвом у країні, характер стосунків між державами, державно-адміністративні, партійні органи, наприклад: суспільство, держава, комунізм, преса, газета [2, с. 240; 3, с. 211]. Складається зі слів, що називають професії, посади, виробничі процеси, знаряддя праці, приміщення, в яких відбуваються виробничі процеси, та інші поняття, пов'язані з виробництвом, наприклад: відділ, секретар, дисципліна, бригада, бухгалтер. Кожну галузь виробництва характеризують «своєю» виробничо-професійною лексикою: лікарня, тонометр, школа, учитель-методист, семінар, лебідка [2, с. 240–241; 8, с. 135].

Лексика об'єднує слова, уживані в офіційно-діловому стилі літературної мови: у канцелярському мовленні, державних та урядових постановках, указах та інших документах, ділових паперах. Ці слова однозначні, позбавлені емоційного, стилістичного забарвлення, уживані в чітко визначеному для кожного з них місці певного документа, наприклад: постанова, ухвала, кодекс, декларація, заява, оголошення, звіт [2, с. 243; 3, с. 212].

А. Грищенко розподіляє стилістично забарвлену лексику на лексику усного мовлення, лексику писемного мовлення, якою послуговуються офіційно-діловий (канцелярсько-діловий, державного управління, юридичний, дипломатичний тощо), публіцистичний і науковий функціональні стилі [5, с. 223–224].

О. Пономарів визначив критерії функціонально-стильового розмежування сучасної української літературної мови, тобто поділ на функціональні стилі. Це різновид літературної мови, який визначають сферою вживання і характеризують особливими лексичними, граматичними, фразеологічними та іншими засобами: (оформлення різних актів державного, суспільно-

політичного, економічного, життя, ділових стосунків між членами суспільства, характеризують логізацією викладу, уживанням усталених конструкцій, зокрема безособових та наказових, відсутністю емоційного забарвлення); (обслуговує різні галузі науки й техніки; йому властиве широке використання термінів та абстрактних слів, складних речень, зокрема складнопідрядних);(поєднання логічного викладу, доказовості і переконливості з емоційністю та образністю); (уживання слів у прямому і переносному значенні, використання всіх засобів виразності – лексичних, синтаксичних, фразеологічних, широкий вияв авторської індивідуальності); (складниками цього стилю є інтонація, міміка, жести, конкретна ситуація; стиль переважно представлено усною формою, а у письмовому вигляді використовують як діалогічне чи політологічне мовлення в художніх творах) [5, с. 69–70].

Слова вужчого стилістичного призначення пов'язані не з усіма, а з окремими функціональними стилями: книжна, розмовна, просторічна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, діалектизми [7, с. 71].

Із стилістичною настановою в українській літературній мові, переважно в художньому стилі, уживають такі групи загальнонародної лексики, як діалектизми (територіальні), арготизми (соціальні діалектизми), вульгаризми. – це слова, поширені на території певного діалекту і відсутні в мовленні людей, які проживають у місцевості поширення іншого діалекту, наприклад: *ярчак* (у значенні «згряя»), *кукуля* («зозуля»), *вуйко* («дядько»), *файний* («красивий») [8, с. 243] – це умовна говірка певної соціальної групи з набором слів, незрозумілих для невтаємничених у справи цієї групи [7,с.75] це слова чи вислови, властиві мовленню вузької соціальної чи професійної групи людей. Користуючись загальнонародною мовою, члени таких груп додають до неї слова, словосполучення, які не властиві літературній і загальнонародній мові, наприклад: *хвіст* («академзаборгованість» у студентів), *плавати* («погано відповідати» у студентів), *зухер* («злочинна угода» в злодіїв), *ходити на вогник* («обікрасти квартиру» в злодіїв) [9, с. 244]. Як засіб сатиричного зображення дійсності в художній літературі вживають– грубі чи лайливі слова та звороти, вислови, неприйнятні в літературній мові, наприклад: *тріскати, топтати, жерти (їсти)* [9, с. 244]– сукупність особливостей словника розмовного мовлення людей, пов'язаних певною спільністю інтересів, наприклад: студентський чи учнівський жаргон (*здирати – списувати, пара – двійка*). Жаргонізми є соціально нейтральними [7, с. 74].

І. Ющук стилістично забарвлену лексику поділяє на слова: 1) плану («високий стиль») – це книжна лексика (*доблесть, торжество, бентежити*), поетизми (*небокрай, злото, сизокрилий*), офіційно-ділова лексика (*вищеназваний, пропозиція, постановити*), наукова лексика (термінологія); 2) слова плану («низький стиль») – це розмовна лексика (*балакати, вештатися, діляга*), фамільярна (*варнякати, цмокнути, директорша*), вульгарна (*босяцюга, патякати, ляпати*) [2, с. 212].

1.2.Класифікація стилістично маркованої лексики

Системні зв'язки між словами, які належать до лексичного фонду української мови, ґрунтуються не лише на формальних, значенневих і генетичних зв'язках. Слова об'єднуються у групи, або підсистеми, також за диференційними ознаками, узагальнюваними на основі характеру їх функціонування.

Так, певну частину лексичного фонду утворюють загальноновживані слова, використовувані в комунікативній практиці без будь-яких обмежень, що можуть зумовлюватися такими соціолінгвістичними чинниками, як професійна приналежність, освітні й вікові характеристики, зв'язок з відповідним діалектним середовищем носіїв літературної мови тощо.

Загальноновживаним протиставляються слова, що мають обмежені сфери функціонування, безпосередньо зумовлювані згаданими та деякими іншими причинами. Слова обмеженого вживання об'єднуються у підсистеми спеціальної лексики. У мовній практиці виявляється ще одна істотна відмінність між словами: одна частина їх становить групу активно вживаних лексичних одиниць, інша — позначена пасивним вживанням у мовленні.

Неоднорідна лексика сучасної української мови і зі стилістичного погляду, що також дає цілком аргументовані підстави для поділу слів за диференційними ознаками стилістично-функціонального плану.

Отже, підставою для функціональної диференціації лексики української літературної мови виступають три основні типи ознак: 1) сфери вживання; 2) співвідношення активного і пасивного словникового складу в лексичному фонді; 3) стилістичні засади вживання слів у різних формах комунікативної діяльності. [28.с.184]

За сферами вживання словниковий склад української мови поділяється на загальноновживану і спеціальну лексику, або лексику обмеженого вживання. [28.с.184]

Мовний стиль – це «усвідомлена суспільством підсистема в системі загальнонародної мови, закріплена за тими чи іншими ситуаціями

спілкування, яка історично склалася й характеризується набором засобів вираження і певним принципом їхнього відбору»[14.с.79]. Мовленнєвий і функціональний стиль розуміємо як сукупність прийомів відбору та сполучень мовленнєвих засобів, функціонально зумовлених змістом, метою та обставинами спілкування.

В українській мові вирізняють такі функціональні стилі: художній, офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, розмовний, конфесійний та епістолярний. Кожний зі стилів має свої характерні ознаки й реалізується у властивих йому жанрах. "[15.с.48].

Склад лексики сучасної української мови є стилістично неоднорідним. Залежно від сфери спілкування, мети висловлювання, мовленнєвого рівня співрозмовника ми обираємо різнорівневі мовні засоби, найбільш придатні для конкретної ситуації. Мова поділяється на функціональні стилі, кожен із яких характеризується особливостями на всіх рівнях мови лексичному, морфологічному, синтаксичному тощо. Найяскравіше стилістична диференціація мовних засобів виявляється на рівні лексики. [13,с.118]

Залежно від сфери використання прийнято виділяти дві групи слів:

- 1) лексика стилістично нейтральна, або міжстильова;
- 2) лексика стилістично маркована ("позначена").

Остання поділяється, у свою чергу, на книжну (наукову, ділову, газетно-публіцистичну) і розмовну. Розглянемо лексику української мови з погляду її використання. Слова є не тільки засобом спілкування. У лексиці відображається національно-самобутній характер мови. Нею створюється картина національного світогляду, чарівність національної образності. З погляду використання українська лексика є розгалуженою системою лексичних шарів, кожен із яких об'єднує в собі слова певної сфери використання або призначення у процесі мовного спілкування.

Основу лексичного складу мови становить загально-вживана стилістично нейтральна лексика, що вживається в різних жанрах усіх стилів і є стилістичним тлом (фоном) для інших шарів лексики, яким притаманне

певне стилістичне забарвлення. Для загальноновживаної лексики не властиве оцінне чи емоційно-експресивне забарвлення.[15.с.35]

До загальноновживаної стилістично нейтральної лексики належать слова, що називають основні поняття, речі та явища навколишньої дійсності: *нога, рука, голова, небо, земля, хліб, сіль, писати, читати, ходити, один, п'ять, десять, зелений, червоний, довго, мало тощо.*

Інші групи слів можна назвати лексикою вузького стилістичного призначення. Вони характерні для одного стилю або для кількох. До стилістично забарвленої (маркованої) лексики можна віднести науково-термінологічну, офіційно-ділову, професійно-виробничу, емоційно-експресивну.

Науково-термінологічна лексика обслуговує сферу науки й наукової та професійно-виробничої діяльності. В ній переважають терміни. Термінами називаються слова, що вживаються в певній галузі знань для точного позначення певного поняття. Термін позбавлений емоційно-експресивного забарвлення. Кожній галузі властиві свої терміни: *синус, косинус, діаметр, трикутник, пряма, кут, радіус, теорема, аксіома; молекула, клітина, атом, ядро; відмінок, прикметник, орфографія; реакція; апендицит, грип, аспірин тощо.* [15.с.9-12]

До науково-термінологічної лексики належать і загальноновживані слова, що набувають термінологічного значення: *ручка, нога, лапа, зубці та ін.*

Серед термінологічної лексики багато запозичених слів.

Офіційно-ділова лексика використовується в публіцистичному та офіційно-діловому стилях, у їхніх підстилях: інформаційному, дипломатичному, законодавчому адміністративно-канцелярському. Вона по суті також є термінологічною, бо однозначна, позбавлена емоційно-експресивного забарвлення, мав чітко визначену сферу використання, а часто – позицію й місце в тексті.

Прикладом офіційно-ділової лексики є слова *указ, постанова, рішення, акт, декларація, комюніке, нота, протокол, угода, заява, ухвала, розпорядження, зобов'язання, наказ, звіт, референдум, підстава і т. д.*

Професійно-виробнича лексика вживається при визначенні спеціальних виробничих процесів, знарядь, продуктів виробництва. Кожна професія має своє коло, професійно-виробничої лексики, куди входять і терміни, й офіційно-ділова лексика, й загальноживані слова, що використовуються в даній сфері й набувають фахового значення. Наприклад, для педагогічної професії – це слова *вчитель, учень, клас, школа, педрада, урок, підручник, канікули, чверть, півріччя, таблиця, екзамен тощо.*

До міжстильової (нейтральної) лексики належать слова, не закріплені за яким-небудь стилем. Вони можуть уживатися будь-де: у підручнику чи часопису, у виступі на нараді чи науковій конференції, у художньому творі чи в особистому листі, у невимушеній бесіді чи радіопередачі тощо. Міжстильову лексику становлять слова будь-якої частини мови, за винятком вигуків, які завжди вирізняються стилістичним забарвленням. Нейтральні зі стилістичного погляду слова можуть називати конкретні предмети (*стіл, автомобіль, поруччя, олівець, ваза*), явища (*дощ, блискавка, вітер*), абстрактні поняття (*увага, краса, вимогливість, теплота, різкість, демократія*), ознаки предметів (*червоний, теплий, твердий, надійний, спокійний*), дії (*розробляти, продавати, експонувати, хотіти*) тощо.

Нейтральні слова становлять основу словникового запасу української мови. Вони переважають у тексті будь-якого стилю.

До книжної лексики входять слова, що вживаються переважно в писемних різновидах літературної мови. Книжні слова мають відтінок офіційності, урочистості. Більшість їх належить до іншомовної лексики або містить запозичені корені, як-от: *абстракт, адепт, анормальний, еквівалент, екзальтація, індіферентний, інкорпорація, інтенсифікувати, камарилья, конфіденційний, контингент, контактування, нонсенс, паліатив, пасеїзм, пертурбація, пілігрим, прерогатива, профанувати, рафінованість,*

ремнісценція, ретроград, ригоризм, ритуал, третирувати, філістер, філіппіка тощо. До книжної лексики належать деякі старослов'янізми: *благоговійний, благовісник, благоговіння, благоденство, благочестя, предтеча, пред'являти, сокровенний.* За функціональною ознакою книжна лексика може бути поділена на *наукову, офіційно-ділову, газетно-публіцистичну.*

У лексичній системі наукового стилю виділяють так звану загальнонаукову лексику, уживану у будь-якій науковій галузі: *дослідження, гіпотеза, умова, апробація, інтерпретація, дефініція, функція, кількість, класифікація, аналіз, синтез, аргумент, тотожність, систематизація, диференціація тощо.* Особливістю лексики наукового стилю є також наявність термінів, тобто слів чи словосполучень, які вживаються для точного позначення спеціальних понять.[16.с.67]

Офіційно-ділова лексика переважає в ділових документах. Основними групами такої лексики є назви ділових паперів *заява, інструкція, доповідна, пояснювальна записка, накладна, протокол, витяг з протоколу, клопотання і т. ін.,* номенклатурні назви (назви установ, службових осіб тощо) *міністерство, генеральна дирекція, генеральний прокурор, директор, інспектор, начальник відділу збуту, диспетчер служби руху, завідувач лабораторії, секретар-референт, менеджер з персоналу тощо,* аббревіатури для позначення номенклатурних назв *МЗС (Міністерство закордонних справ), ВАТ (відкрите акціонерне товариство), ЗАТ(закрите акціонерне товариство), НДІ (науково-дослідний інститут), БМУ (будівельно-монтажне управління), ДОК (деревообробний комбінат), АГЧ (адміністративно-господарська частина), КБ (конструкторське бюро), ПММ (пально-мастильні матеріали), ДСП (деревностружкова плита).* Прикладами офіційних слів і словосполучень є також *реквізит, обсяг коштів, довіритель, позивач, відповідальний наймач, ухвалити, уповноважувати, визнати недійсним, рекомендувати, зобов'язати, передати повноваження, оголосити подяку, оголосити догану, реєстраційний номер, подати у*

відставку. До найбільш поширених серед газетно-публіцистичної лексики належать такі групи слів: 1) суспільно-політична лексика демократія, гласність, багатопартійність, свобода слова, толерантність тощо; 2) слова, яким властива піднесеність, урочистість, патетичність звершення, вагомість, натхнення, безсмертя, *велич* і т. ін. Висока лексика у тлумачних словниках дається із стилістичною позначкою "висок." [15.с.6-7]

1.3. Динамічні процеси у стилістично маркованій лексиці.

Лексика української мови складне й багатогранне явище: у її лексичному складі поряд зі словами загальноживаними функціонують лексичні одиниці, використання яких обмежене й спеціалізоване. Марковану лексику можна характеризувати як лексику, обмежену у функціонуванні й протиставлену своїми диференційними ознаками активному, загальноживаному, нейтральному номінативному складу мови. [20.с.45]

У сучасній лінгвістичній літературі на позначення маркованої лексики зазвичай послуговуються термінами "стилістично забарвлена лексика", "стилістично маркована лексика" або вживають їх як синоніми до терміна "маркована лексика". Проте не всі слова, диференційовані у функціонуванні (наприклад, застарілі, діалектні, жаргонні), мають постійне стилістичне забарвлення. [20.с.46]

Уживаючись у певних контекстах, із певною стилістичною настановою, вони виступають стилістично маркованими, а поза контекстом характеризуються часовою, територіальною або соціальною віднесеністю й виконують номінативну функцію.

Поняття "маркована лексика" набагато ширше, ніж "стилістично маркована лексика": марковані лексеми несуть будь-яку супровідну, додаткову інформацію (до лексичного й граматичного значення) про сфери вживання, часову віднесеність, емоційно-експресивне забарвлення або функціонально-стильове використання лексичних одиниць.

Як вже зазначалося, традиційно стилістично маркована лексика поділяється на дві групи: книжну та розмовну, кожна із яких має свої особливості та функціональне навантаження.[20.с.46]

У мовознавчій літературі запропоновано кілька принципів характеристики й класифікації маркованих лексичних одиниць (*стилістично маркованих, стилістично зумовлених, стилістично забарвлених*) – праці О. Тараненка, Н. Хруцької, О.Єфімова, Ю.Скребнева, О. Петрищевої, М. Кожиної та ін.).

Синтезуючи погляди, вироблені в лінгвістиці, виокремлюємо такі групи маркованих слів:

- 1) стилістично марковані – за належністю до певних функціональних стилів і наявністю емоційно-експресивного забарвлення;
- 2) хронологічно марковані – з погляду історичної перспективи;
- 3) територіально марковані – з погляду територіальної обмеженості;
- 4) соціально марковані – за ознакою віднесеності лексичних одиниць до словникового запасу певних соціальних груп людей.

Стилістично маркована лексика представлена двома групами слів – функціонально маркованими й конотативно маркованими. До функціонально маркованої лексики належать лексичні одиниці, що вживаються в науковому (загальнонаукові й галузеві терміни, науково-технічні професіоналізми: *монографія, дефініція, орфографія, морфема*), офіційно-діловому (адміністративно-управлінська, юридична та дипломатична термінологія: *протокол, заявник, алібі, кодекс, комюніке, пакт, декларація*), публіцистичному (публіцистичні терміни, суспільно-політична лексика й термінологія: *інтерв'ю, репортаж, депутат, партія*), художньому (поетичні, народнопоетичні та фольклорні слова: *багрянь, златоглав, Морозенко, змієборець*), конфесійному (конфесійна лексика й термінологія: *митрополія, апостол, архієрей, митра, скуфія*), розмовному (власне розмовні слова: *комуналка, заліковка, компромат*) стилях української мови, та загальнокнижні(книжні) лексичні одиниці (*благовіст, предковічний, древній*).

Конотативно маркована лексика репрезентована словами, у лексичному значенні яких, крім об'єктивно-понятійного значення, є компоненти, що мають суб'єктивний характер: емоційність, експресивність, образність, оцінність (*хапуга, шелепнутися, остолоп, карга*). Відповідно до емоційно-експресивного забарвлення конотативно маркована лексика поділяється на позитивно й негативно забарвлену. Позитивний емоційний заряд несуть урочисті, високі, риторичні слова, лексичні одиниці з емоційною оцінкою схвалення, пестливості та деякі жартівливі лексеми: *вселюдський, нездоланий, кара, бабусенька, дитинча, благовірний (чоловік)*.

Негативну оцінку мають просторічні слова, що розрізняються за ступенем зниженості – від жартівливо-іронічного, фамільярного відтінків до грубого, вульгарного (експресивне просторіччя): *шелпнутись, баньки, шкапа*. У складі конотативно маркованої лексики розглянуто слова різних тематичних груп, які за радянського періоду через ідеологізацію суспільства було поділено на „наші” й „чужі”. У дослідженні розрізняються конотативно марковані лексичні одиниці, що функціонували за СРСР для позначення зарубіжних явищ і понять із галузі ідеології, політики, економіки, мистецтва, культури тощо, та функціонально марковані слова, уживані в цих сферах. Конотативно марковані лексеми в лексикографічних працях радянського періоду в тлумаченнях або цитатах-ілюстраціях до них мали оцінні визначення прогресивний – реакційний; соціалістичний, комуністичний – буржуазний; реалістичний – антиреалістичний; матеріалістичний – ідеалістичний тощо: авангардизм „умовна назва багатьох антиреалістичних течій у літературі й мистецтві 20 ст.”.

Функціонально марковані лексеми вказували лише на наявність реалій і явищ у певних країнах і не несли 10 додаткових оцінних конотацій: банкір „у капіталістичних країнах – власник банку або акціонер, що володіє великою кількістю банківських акцій...” . Територіально маркована лексика представлена словами, що мають чітко виражену діалектну віднесеність, – діалектизмами: *пательня (сковорода), пищавка (сопілка), плай (стежка в горах), вишар (торішня трава)*. До хронологічно маркованої лексики віднесено застарілі слова (історизми й архаїзми): *волость, губернія*, та неологізми: *бігборд, очільник*. [24.с.114]

У складі соціально маркованої лексики об’єднано лексичні одиниці із арго, жаргонів, сленгу, професійної лексики (професійно-виробничої та професійно-жаргонної), неекспресивного просторіччя та суржику: *висулька (яблуко), швилка (робота), бабки (гроші), дирик (директор), летьоша (лейтенант), балабайка (балалайка), самольот (літак), строїти (будувати)*. Спільною рисою зазначених груп слів є обмеженість соціальної основи: вони виступають засобом спілкування окремих професійних, соціальних та вікових груп людей.

Стилістично маркованими (франц. таг- *ceug* – робити на товарі клеймо або марку) вважають такі мовні одиниці, які стали типовими не для всіх стилів мови, а тільки чи переважно для окремого стилю. Наприклад, слова *синус, косинус*, множення стилістично марковані, бо вживаються здебільшого в науковому мовленні, особливо в математиці. Натомість слово *вода* стилістично немарковане, бо використовується в усіх стилях і формах мови. Похідні від *вода* лексеми *водиця, водичка, водиченька* стилістично марковані: вони типові здебільшого для художньо-літературного і для

розмовно-побутового, але емоційно забарвленого мовлення. Слово земля (крім комунікативно особливих випадків) сприймається як нейтральне з погляду емоційного, почуттєвого і, отже, як стилістично немарковане, а слова *земелька, земелечка, землиця, земляка*, означаючи в основному те ж саме, що й земля (Він показав руки свої в земляці і в крові. А. Головка), є стилістично маркованими. Вони мають обмежену і спеціалізовану семантику і сферу вживання, бо містять у своєму значенні різні відтінки: лексеми *земелька, земелечка* відтворюють ніжне, виразно позитивне ставлення мовців до землі, натомість слово *земляка* відображає негативне, нешанобливе сприймання землі, яке щоразу змінюється залежно від конкретної ситуації мовлення, інтонації слова в реченні, тексті.

Маркованість чи немаркованість мовних одиниць найбільше виявляється на лексичному і синтаксичному рівнях мови. Так звані кореневі слова найчастіше стилістично немарковані, а похідні (афіксальні) слова (з префіксом чи суфіксом) здебільшого стилістично марковані.[27.с.63]

Звуки (фонемі) стилістично сприймаються як рівноцінні, однаково емоційні або неемоційні. Емоційність звуків залежить від того, як їх вимовляє мовець. Звуки мають різну артикуляцію (творення, вимову): один – складнішу, інший – вимовляється простіше, з меншим мовленнєвим зусиллям. Однак певне стилістичне значення має різне поєднання звуків, наприклад алітерація, асонанс та ін.

Словотвірні афікси, на відміну від звуків, надають словам різного емоційного забарвлення (*відтінку зменшеності, здрібнілості, пестливості, голубливості, згрубілості, зневаги тощо*).

За своєрідних ситуацій мовлення поняття маркованості (стилістичної обмеженості) і немаркованості (стилістичної всеохопленості, необмеженості, загальності) може також застосовуватись і до явищ орфографії, і до певних виявів пунктуації. Якщо, наприклад, прізвище пишуть з малої літери (*гітлер, сталін; гітлери, Сталіни; плюшкін, гобсек*), то цим своєрідно виявляють ворожість чи неповагу в ставленні до цих осіб або й до їхніх прихильників.

Емоційний чи емоційно нейтральний стан мовлення найбільше виявляється в семантиці мовних одиниць – слів, словосполучень і речень. Такі явища становлять об'єкт лексичної і синтаксичної стилістик. Усі фразеологізми певною мірою емоційно забарвлені, отже, об-разні. Вони є тим мовним матеріалом, який поєднує в собі і виражає позитивний чи негативний досвід народу, виразно сконцентровану в ньому емоційність, а в своїй позитивній частині (що найчастіше й трапляється) і високу, колективно усвідомлювану естетику зв'язного вислову переважно в структурній формі речення.

Отже, стилістичні можливості різних мовних одиниць неоднакові. Окремий, вилучений зі складу слова, звук є загалом стилістично нульовою мовною одиницею і ніякої стилістичної функції не виконує, а звук у складі слова має певне стилістичне навантаження. Наприклад, у творах українського письменника Тараса Шевченка (1814 – 1861) сучасний прикметник вільний з фонемою [і] вживається тільки один раз: *Боже! Боже!., за що ти караєш Своїх і покорних і добрих дітей? За що закрав їх добрі очі, І вільних розум окував.* А з фонемою [о] його вжито 38 разів, зокрема: *Пишалася синами мати, Синами вольними; Оженись на вольній волі. На козацькій долі... Причиною цього є те, що в час Шевченко-вої творчості узвичаєною була форма вольний.* У сучасному мовному сприйманні стилістика обох фонетичних варіантів тієї самої лексеми змінилася: щоденною й нормативною стала форма вільний, а форма вольний вживається як архаїчна, урочиста.[21.с.80]

Досить виразну стилістичну функцію виконують мовні одиниці морфемного рівня. Наприклад, за словотвірними суфіксами -ок-, -очок-, -еньк-, -есеньк-, -унь-, -усь- закріпилося значення зменшеності, пестливості, стилістичною ознакою афіксів-суфіксів -ищ-, -уган- є значення згрубілості, зневажливості: *синок – синочок, маленький – малесенький, дідуньо – дідусь, але дідище, дідуган.* Однак такий висновок дещо відносний, бо, скажімо, словоформа маленький може виражати й зовсім протилежну емоцію – зневагу, осуд, сумнів тощо, напр.: *Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум* (М. Коцюбинський).

Очевидною є також стилістична функція окремих повнозначних слів. Наприклад, лексеми любов і ненависть, правда і кривда, працювати і красти мають різне стилістичне значення.

Ще вагомішою є функція речення (кількаслівного чи багатослівного), тому що ним об'єктивно можна передати думку ширше й емоційніше. Український мовознавець Олександр Потебня (1835 – 1891) зазначав: *«Елементарна поетичність мови, тобто образність окремих слів і постійних сполучень, хоч би яка була вона помітна, є незначною порівняно із здатністю мов створювати образи із сполучень слів, все одно, образних чи безобразних».*[25.с.49]

За неоднакових ситуативних умов кожна синтаксична функція буває певного емоційного забарвлення. Будь-яке розгорнуте висловлення чи окреме слово може мати відтінок емоційності: позитивної чи негативної.

Існує думка, ніби всі синтаксичні конструкції на рівні речення з погляду функціонального розподіляються в межах усієї мовної системи на стилістично нейтральні і стилістично значеннєві, забарвлені. Така стилістична

диференціація засобів мовного виразу потребує деякого застереження, доповнення. Адже за теорією актуального членування мовлення (І. Распопов, І. Ковтунова та ін.), будь-яка конструкція, навіть найбуденніша, побутова може набувати різних стилістичних відтінків, отже, й ставати стилістично забарвленою. Наприклад, у реченні *Учень написав твір* виділяється його структурно-семантичне ядро – *учень написав*: *учень* – підмет, *написав* – присудок. По-ширюється це речення прямим додатком *твір*. Проте залежно від комунікативної зорієнтованості, мети висловлювання, від того, що саме якнайбільше цікавить співрозмовника (суб'єкт дії, об'єкт чи сама дія), мовець може по-різному сконструювати цей вислів-речення, вдавшись до неоднакової інтонації, порядку слів. У результаті ця структура матиме три інтонаційно-сміслові, отже й стилістичні, варіанти, пор.: *1. Що написав учень? – Учень написав твір. 2. Що зробив учень? – Учень написав твір. 3. Хто написав твір? – Твір написав учень.* По черзі актуалізовано, логічно виділено певний член речення. В цьому й полягає так зване актуальне членування речення, його різна комунікативна спрямованість. Це свідчить про невмотивованість членування синтаксичних одиниць на стилістично нейтральні і стилістично значеннєві, значущі.

Такі терміни і позначувані ними психолого-мовленнєві явища, процеси, як експресія, експресивність, емоційність і емоційний; естетика, естетичність і естетичний, є своєрідними синонімами лексем стилістика, стилістичність і стилістичний. Ці мовні явища цікавлять багатьох мовознавців (В. Чабаненка, А. Коваль, С. Єрмоленко, В. Кононенко, В. Дроздовського та ін.), однак і дотепер немає категоріального розмежування понять експресія і емоція, експресивне й емоційне, що засвідчує виняткову складність цих явищ, реалій. Сучасний розвиток української мови визначається особливо активним функціонуванням різних груп маркованої лексики. Найпродуктивнішою щодо функціонального відродження виступає стилістично маркована лексика (функціонально та конотативно маркована), оскільки ця група є найбільшою за своїм кількісним складом і найактуальнішою на сучасному етапі розвитку української мови. У новітню добу переосмислилися й „по-новому” почали вживатися суспільно-політичні, економічні слова та терміни: *державність, національний, суверенітет, маркетинг, інвестор, дилер тощо.* Продовжується процес поповнення загальноновживаної мови функціонально маркованими словами з галузі медицини, військової справи, спорту, будівництва, біології, екології, техніки, культури й мистецтва тощо.

За останні десятиліття ХХ століття – на початку ХХІ століття ввійшли до активного словникового складу такі слова: *діагноз, терапія, реанімація, рейтинг, амортизатор, клімат* та ін. У незалежній Україні відбувається відродження релігій і церков, відповідно відновлюється й значна кількість конфесійних слів і термінів: *храм, костел, мечеть, синагога, монастир,*

Водохрещя, Різдво, літургія, єпископ, патріарх, ігумена ін. Крім традиційних релігій, поширилися й інші релігійні течії, секти й віровчення, тому відповідно актуалізуються й слова на їх позначення: *адвентизм, кришнаїзм, соцініанство, буддизм, волхв* тощо.

Процеси відродження української мови, розвиток її літературної форми вимагають нових лексичних засобів, а також відтворення слів, наявних у мові, тому численну групу серед актуалізованої лексики становлять хронологічно марковані лексичні одиниці, зокрема застарілі слова (історизми й архаїзми): *есдек, непман, панцерник, фундація, благодійник, амбасада* та ін.

Одночасно зі з'явою спостерігається активізація неолексем, розширення сфери функціонування багатьох з них. Активно вживані в сучасній українській мові лексичні інновації репрезентують різні сфери життєдіяльності людини: *побут (жалюзі, фритюрниця, джакузі), сферу медицини (натуропатія, ІІ фітотерапія, кріотерапія), мистецтва та культури (рейв, техно, постер), спорту (сноуборд, болід)* тощо. Окремі неологізми вже включено до реєстрів сучасних лексикографічних праць: кіборг „Кібернетичний організм; пристрій у якому певною мірою здійснено симбіоз фізичних та інтелектуальних здібностей людини й технічних засобів автоматики” (ВТССУМ-2001, с. 427).

Активний процес дистанціювання від російської мови, прагнення до відтворення власне української лексики зумовили відродження низки функціонально маркованих власне розмовних лексичних одиниць, що своєю семантикою та структурою несуть характерні ознаки української мови: *гостина, приймальня, головнокомандувач, малярство, з'ява*, та територіально маркованих слів, зокрема тих, що вживаються в західноукраїнській мовній практиці: *зверхник, вислід, наклад, наразі, кав'яр, філіжанка, цитрина* тощо.

Демократизація й лібералізація української мови спричинили активне послуговування розмовними конотативно маркованими лексичними одиницями (*жартівливими, зневажливими, вульгарними, іронічними*) та соціально маркованими словами: *дружбан, прикид, вдуплятися, лох* та ін. Унаслідок активізації відбувається нейтралізація маркованих лексем, що вже частково відображено в сучасних словниках української мови: лексична одиниця фундація в СУМі кваліфікується як застаріла, а у ВТССУМ-2001 як нейтральна; слово амбасада в СУМі фіксується з ремаркою заст. (застаріле слово), а у ВТССУМ-2001 – без стилістичного позначення.

Докорінні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни в Україні привели й до пасивізації значного масиву лексики. Більшість лексичних одиниць, що перемістилися на периферію мовного вживання, належать до так званих радянізмів – номінацій, що позначали стару суспільно-політичну й економічну системи. У кінці ХХ – на початку ХХІ століття відбувається процес їх масової архаїзації, про що свідчать сучасні словники: лексеми *радгосп, суботник, піонервожатий, п'ятирічка* в СУМі подаються без стилістичного маркування, а ВТССУМ-2001 кваліфікує їх як історизми, фіксуючи з ремаркою іст. (історія). Одним із способів номінації є

використання переорієнтованих слів, тобто лексем, які вживалися в українській мові для позначення зарубіжних, найчастіше західних, та дореволюційних денотатів. Процеси переорієнтації найбільше охопили хронологічно та стилістично (функціонально й конотативно) марковану лексику, зокрема слова, що нині маніфестують різні сфери суспільної діяльності українців: економіку (*акциз, іпотека, санація*), політику (президент, парламент, опозиція), адміністративне управління й керівництво (*департамент, мерія, чиновник*), науку, мистецтво, культуру (*авангардизм, модернізм*), освіту (*коледж, гімназія, колегіум*), побут (*консьєрж, покоївка, гувернантка*), сферу розваг (*антреприза, імпресаріо, казино, кабаре*).

Процес денотативної переорієнтації маркованих номенів не відбувається „сам собою”, а зазвичай супроводжується іншими семантичними трансформаціями, зокрема процесами деїдеологізації та зміни конотативного статусу лексем. Значна кількість конотативно маркованих слів змінили негативне чи позитивне оцінне значення на нейтральне. У зв'язку з критичним переосмисленням суспільством явищ минулого й сучасного окремі лексичні одиниці змінили конотативний негативний чи позитивний статус на кардинально протилежний: соціалізм „1) Вчення про суспільство, в якому немає експлуатації людини людиною, соціального гноблення і 12 утверджено соціальну рівність; збірна назва різних соціалістичних учень. 2) Перша фаза комуністичної суспільно-економічної формації...

Вищим етапом на цьому шляху є розвинуте суспільство. Переосмислення й переоцінювання реалій позамовної дійсності й пов'язаних із цим внутрішніх мовних ресурсів зумовлюють процеси ускладнення семантичної структури маркованих лексем, творення нових значень і відтінків значень та зміну їх стилістичних характеристик.

Найбільшу групу серед маркованих слів, які розширили свою семантичну структуру, становлять лексеми з множини функціонально маркованої лексики, що вживаються в книжних стилях сучасної української мови. Ускладнення семантичної структури більшості функціонально маркованих лексичних одиниць наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів відбувається внаслідок дії процесів ретермінологізації (перенесення готового терміна з однієї царини в іншу з повним або частковим переосмисленням) і детермінологізації: термін аритмія, зафіксований у СУМі й СІС-85 з семантикою „порушення нормального ритму серця” почав функціонувати в літературознавстві зі значенням „2) літ. Порушення віршового ритму, не помічене автором, або застосоване навмисно як версифікаційний прийом” (СІС-2000-П, с. 110); лексема камікадзе „японські пілоти, мінери тощо – смертники під час Другої світової війни” (СІС-2000-П, с. 496) розширила сферу свого функціонування за рахунок розвитку нового переносного значення – „2. перен. Про того, хто ризикує чимось важливим, суттєвим” (ВТССУМ-2001, с. 412). Окремі лексеми зазнають впливу двох протилежних процесів – детермінологізації та термінологізації (після повної або часткової їх детермінологізації): спортивний термін раунд „у боксі частина матчу, 3-

хвилинний проміжок часу, протягом якого відбувається бій” (СІС-85, с. 706) переосмислився й, окрім відомої семантики, почав уживатися з переносним узагальненим значенням – „2. перен. Етап, період” (ВТССУМ-2001, с. 1016). Найсучасніші словники української мови засвідчують долучення інноваційного значення, що функціонує в царині музики – „3. муз. Невеликий і нескладний безкінечний канон в унісон або в октаву з рівними віддалями вступів голосів” (ВТССУМ-2005, с. 1202).

Функціонально марковані слова можуть трансформувати семантику в системі літературної мови й одночасно (після модифікації значення в тому чи іншому соціолекті) розширювати її в лексиконі малих соціальних груп: спортивний термін аут „у спортивних іграх – переліт м’яча, шайби і т. ін. за межу, встановлену правилами гри” (СУМ, I, с. 72) набув нового значення, що функціонує у сфері спорту – „2. Команда судді на рингу, яка означає, що боксер у нокауті” (ВТССУМ-2001, с. 28). Спільні семи „кінець”, „припинення чогось” покладено в основу ще двох значень, сформованих у соціолектах: „1. мол., крим. Крах, провал. 2. комп. Збій у роботі операційної системи” (КСЖЛУМ, с. 34).

На відміну від функціонально маркованих лексичних одиниць, які репрезентують науковий, офіційно-діловий, публіцистичний стилі сучасної української мови, більшість лексичних одиниць конфесійного стилю в процесі функціонування детермінологізувалися. Потрапивши в смислове оточення 13 загальноновживаної лексики, багато з них розвинули й закріпили за собою нові лексичні значення: лексема неофіт розширила семантичну структуру та семантичний обсяг за рахунок розвитку переносного значення „2. перен. Новий прихильник якого-небудь учення, суспільного руху або новак у чому-небудь” (ВТССУМ-2001, с. 610).

Розмовні функціонально марковані лексичні одиниці є джерелом поповнення інших груп маркованої лексики, зокрема, конотативно маркованої й соціально маркованої. У процесі функціонування розмовні слова можуть термінологізуватися й переходити до розряду книжної функціонально маркованої лексики: лексема *рябуха*, що мала значення „Пестрий предмет” почала вживатися ще й зі спеціальним – „3. спец. Хвороба тютюну чи махорки, при якій на листках утворюються численні бурі плями, що поступово призводить до відмирання уражених тканин” (ВТССУМ-2001, с. 1092). Нарощення семантики окремих розмовних конотативно маркованих слів (переважно пестливих) відбулося внаслідок термінологізації, тобто розвитку в їхніх семантичних структурах спеціальних значень, що функціонують у різних терміносистемах: слово денце „доньшко. Ум. оть дно” (СГ, I, с. 367), окрім загальноновживаного значення, набуло ще й термінологічного, що виникло внаслідок метафоризації первинного за зовнішньою подібністю – „2. бот. Нижня частина цибулин і квіток деяких рослин” (СУМ, II, с. 243).

Розширення семантики хронологічно маркованих слів, як і інших груп лексики, зазвичай відбувається в тісній взаємодії з іншими семантичними та

стилістичними модифікаціями: перегрупуванням ЛСВ у семантичній структурі (аудитор), розвитком конотативного забарвлення (бомонд, стриптиз), термінологізацією (бурса; сингл) та детермінологізацією (спонсор). Деякі лексичні одиниці переосмислюються й розвивають інноваційну семантику в соціолектах (хакер, драйв). Територіально марковані лексеми розширюють семантичну структуру за рахунок неосемантів, уживаних як у певних діалектах, так і поза межами їх поширення. Номінуючи відомі предмети, явища, процеси тощо (у системі діалектного мовлення), вони можуть ставати назвами нових уявлень і понять й обслуговувати одночасно систему діалектного мовлення та інші підсистеми української мови: слово прикладка, що вживалося в діалектному мовленні зі значенням „1. діал. Жартівливий, перев. римований вислів, що вставляється в розмову або у відповідний текст; примовка. // зневажл. Глузливий, перев. римований дотеп, глузливе прізвисько”, функціонує також як лінгвістичний термін – „2. лінгв. Означення, що виражається іменником і узгоджується з пояснюваним словом у відмінку” (ВТССУМ-2005, с. 1118). Деякі марковані лексичні одиниці під час функціонування втратили одне або кілька значень чи відтінків значень, що зумовило спрощення їх семантичної структури та звуження значеннєвого обсягу. Найактивніше процес архаїзації ЛСВ проходить у хронологічно й територіально маркованих лексичних одиницях, проте такі зміни характерні й для інших груп слів, обмежених у функціонуванні.

Зменшення кількості значень маркованих слів відбувається за рахунок елімінації з семантичної структури одного або кількох значень: лексему дихавиця СГ кодифікує з трьома ЛСВ: дихавиця „1. Удушье, одышка. 2. Запаль у лошадей. 3. Болотистое мѣсто” (СГ, I, с. 385). СУМ маніфестує цю лексичну одиницю з одним значенням – „зах. Астма” (СУМ, II, с. 290). Нерідко спрощення семантичної структури супроводжується різнотипними семантичними змінами: розширенням семантичного обсягу, розвитком нового значення, переінтеграцією ЛСВ, об’єднанням кількох значень в одне. На лексикографічному зрізі СГ / СУМ відбулися різнотипні процеси (архаїзація й 14 елімінація з семантичної структури 2 ЛСВ і 3 ЛСВ та інтродукція нового ЛСВ) у семантичній структурі слова бовкун. У СГ воно кодифікується з трьома ЛСВ: бовкун „1) Воль, запряженный въ одиночку. 2. Большой снопь камышу. Лубен. у. 3) Танцювати бовкуном. Танцювать одному” (СГ, I, с. 78). СУМ репрезентує цю лексему з двома ЛСВ, фіксуючи на першому місці з позначенням діал. значення, зафіксоване в СГ, а на другому – новоутворене конотативно марковане: бовкун „1. діал. Віл, якого використовують у роботі без пари. 2. зневажл. Про відлюдкувату, мовчазну, похмуру людину” (СУМ, I, с. 206).

Більшість маркованих лексичних одиниць, втративши низку значень, зберегли пряме номінативне значення, що властиво лексиці української мови в цілому. Розвиток семантики маркованих лексичних одиниць спричиняє й такі семантичні трансформації, як виникнення та зникнення омонімії.

Нові значення постають унаслідок метонімічних та метафоричних перенесень. У іншому мовному середовищі нейтралізуються семи, пов'язані із діяльністю певної соціальної групи, та розвиваються нові, нерідко узагальнені значення: шобла /шобло „1. крим. Зборище злодіїв, повій” → „2. мол.; жарт. Компанія” (КСЖЛУМ, с. 305). Досить часто соціально марковані слова набувають в іншому соціолекті невластивих йому значень, тобто спостерігається омонімія однотипних лексичних одиниць.

1.4. Розмовна лексика як різновид стилістично маркованої.

Розмовна лексика становить третій стилістичний шар словникового складу української мови. Це слова, що мають знижене (порівняно з нейтральною лексикою) стилістичне забарвлення і використовуються в усних різновидах мови невимушеній бесіді, побутовій розмові тощо, як-от: *акуратист, балакун, балда, гармидер, глухомань, жердь, капость, коверзуха, набакир, нетіпаха, норов, опер, осоружний, офіцерша, патли, персоналка, прочухан, пузатий, путній, п'ятихвилинка, резон, репетувати, рівня, роботяга, рюмати, спромога*. Розмовні слова надають мові неофіційного звучання, отже, вони є неприпустимими для офіційно-ділового та наукового стилів, але можуть використовуватися в публіцистиці та в художній літературі.

Багато розмовних слів не лише називають предмет, явище тощо, а й дають йому експресивно-емоційну оцінку позитивну чи негативну. До слів із позитивною оцінкою належать, наприклад: *матуся, сестричка, дітлахи, ніженьки, будиночок, голосочок, рибчина, веселенький тощо*. Негативна оцінка пов'язана з передаванням іронічного, фамільярного, зневажливого ставлення до предмета висловлювання, як-от: *балаканина, волоцюга, гаврик, йолоп, математичка, телепень, замазура, ледарюга, старезний, ротатий, писака, теревенити, базікати, сіпатися, псюра, притьопатися, пустирище, достобіса*.

Незважаючи на стилістичну заниженість, розмовні слова належать до літературної лексики. Поза її межами перебуває просторічна лексика, до якої належать грубі, вульгарні слова (*жерти, тріскати ("їсти"), морда, паскуда, злодюга, осточортіти, варнякати, червономордий, товстопузий, свинюка, сволота тощо*) і "неправильні", "перекручені" слова, які порушують норми літературної мови (*охтобус, радіво, тухвель, шохвер, трамвай, спінжак, завсіди, тудюю, сюдою, просять, ходють*). Основною сферою функціонування просторіччя є усне мовлення малоосвічених осіб.

Про функціональні особливості слів нас інформують насамперед тлумачні словники української мови. Характеристика додаткового стилістичного значення дається за допомогою системи позначок: розм. (розмовне), прост. (просторічне), книж. (книжне). Ці три позначки іноді доповнюються іншими. Наприклад, до позначки "книж." можуть додаватися такі, що конкретизують галузь вживання того чи іншого слова: мат. математика, лінгв. лінгвістика, мед. медицина, біол. біологія, дипл. дипломатія, канц. канцелярське тощо. Характеристика стилістично маркованих слів дається також такими позначками, як: жарт. жартівливе, вульг. вульгарне, ірон. іронічне, зменш.-пестл. зменшено-пестливе, зневажл. зневажливе, лайл. лайливе, нар.-поет. народно-поетичне, уроч. урочисте, фам. фамільярне. Відсутність біля слова стилістичних позначок означає можливість його вживання в будь-якій комунікативній сфері чи ситуації.

Не варто ототожнювати марковану лексику із розмовною, адже стилістично маркованими (франц. таг- *ceur* робити на товарі клеймо або марку) вважають такі мовні одиниці, які стали типовими не для всіх стилів мови, а тільки чи переважно для окремого стилю. Наприклад, слова *синус*, *косинус*, множення стилістично марковані, бо вживаються здебільшого в науковому мовленні, особливо в математиці. Натомість слово *вода* стилістично немарковане, бо використовується в усіх стилях і формах мови. Похідні від *вода* лексеми *водиця*, *водичка*, *водиченька* стилістично марковані: вони типові здебільшого для художньо-літературного і для розмовно-побутового, але емоційно забарвленого мовлення. Слово *земля* (крім комунікативно особливих випадків) сприймається як нейтральне з погляду емоційного, почуттєвого і, отже, як стилістично немарковане, а слова *земелька*, *земелечка*, *землиця*, *землюка*, означаючи в основному те ж саме, що й *земля*, є стилістично маркованими. Вони мають обмежену і спеціалізовану семантику і сферу вживання, бо містять у своєму значенні різні відтінки: лексеми *земелька*, *земелечка* відтворюють ніжне, виразно позитивне ставлення мовців до землі, натомість слово *землюка* відображає негативне, нешанобливе сприймання землі, яке щоразу змінюється залежно від конкретної ситуації мовлення, інтонації слова в реченні, тексті.

Розмовний стиль виконує основну функцію мови - функцію спілкування, його призначення - безпосередня передача інформації переважно в усній формі. Розмовна мова являє собою знижену різновид розмовної мови, для якої характерне використання лексики, що знаходиться за кордоном літературної норми. Розмовна лексика вживається в невимушеній мові, у неофіційній обстановці. Розмовна лексика чи не порушує загальноприйнятих

норм літературної мови, хоча їй властива відома свобода у виборі засобів. Частиною її є розмовно-побутова лексика. У розмовному стилі розмовна лексика вживається у нейтральній функції, а коли вона потрапляє до художньої літератури, має потім зовсім інше значення (відбиток свого середовища, надає творові розмовне забарвлення). У поетичних творах для досягнення іронії чи довірливого ставлення. Мовні риси розмовного стилю визначають особливі умови його функціонування: неофіційність, невимушеність і експресивність мовного спілкування, відсутність попереднього відбору мовних засобів, автоматизм мовлення, буденність змісту і діалогічна форма.

Просторічна лексика експресивна, уживана в емоційних мовних ситуаціях, при дружніх і фамільярній відносинах. Використання просторічної лексики в розмові з незнайомими людьми є порушенням не тільки літературних, а й культурних норм. До просторічної лексики належать слова грубуваті, грубі або слова не прийняті до літературній мові. Це або перекручені (*ахтобус, транвай*), мова дітей або зрізко зниженням експресивним значенням (росіянізми в українській мові, напр., *досвітання, панімайте*). Компонентом просторічної лексики є вульгаризми – лайка, прізвиська. У художньому і зрідка публіцистичному стилях розмовна і просторічна лексика використовується як засіб гумору і сатири.

Вважають, що розмовна і просторічна лексика знаходяться в межах літературного словника, їх вживання регулюється нормою літературної мови. Лексика просторечная, в відрізняє від розмовної, знаходиться за межами суворо нормованої літературної мови. Ці слова по експресивно-емоційним забарвленням лайливо-вульгарні.

Книжна лексика переважно вживається у письмових різновидах літературної мови: наукових статтях, підручниках тощо. Основна сфера застосування термінологічної лексики – офіційно-діловий та науковий стилі. У науковому стилі терміни, що виникли шляхом метафоризації, втрачають образність під впливом контексту: *“Тут було створено Кирило-Мефодіївське товариство, революційне крило якого очолив Тарас Шевченко”* (журн.). У суто наукових текстах, призначених для фахівців певної галузі, терміни не пояснюються. Пояснення бувають у науково-популярній та навчальній літературі. Уведення термінів до тексту може бути здійснене в найрізноманітніших формах. Безпосереднє визначення: *“Метри – це чіткі закономірності, яким підкоряється віршовий ритм”* (журн.) Поступове підведення до терміна, тобто термін називається після розгорненого опису поняття: *“Бджоли та інші тварини не уявляють собі наслідків своїх дій. Складна поведінка бджіл – це прояв багатьох послідовних рефлексів. Така*

послідовність рефлексів, що виявляється у складній поведінці тварин, зветься інстинктом” (журн.). Застосовується й синонімічна форма введення: *“Ідіоми – стійкі звороти мови, в які входило основне слово, були класифіковані за тематичними групами”* (підручн.). Аналогізація, тобто використання при введенні терміна подібних, відомих читачеві прикладів: *“Жартома цю теорію можна назвати бутербродною. Але саме так і назвав її доктор Райт – опсонічна (від грец. ‘готую їжу’), і справді, на думку Райта, в організмі людини відбувається щось на зразок бенкету. Спочатку в крові виникають певні речовини. Вони немовби мастять зверху мікробів, роблять з них бутерброд з маслом. А фагоцити (клітини організму, здатні активно захоплювати щільні часточки і, якщо вони органічного походження, перетравлювати їх), які дуже люблять сухий хліб, охоче їдять мікроби з маслом”* (журн.). Ще один спосіб уведення терміна в текст – його етимологізація, тобто пояснення походження: *“Словоентропія перейшло в теорію інформації з термодинаміки, де воно служило мірою невпорядкованості в фізичній системі”* (журн.). Терміни можуть бути пояснені в дужках або у виносці під текстом: *“Якщо зустрічались омографи (слова, однакові написанням, але різні значенням і вимовою), учні пояснювали їх”* (газ.).

Термінологічна лексика широко використовується в публіцистичному стилі. Однак наявність такої лексики не повинна ускладнювати сприймання тексту. Тут терміни вживаються не лише для того, щоб назвати поняття, а й для того, щоб з’ясувати сутність явища, розкрити його зміст: *“Відомо, що гектар лісу протягом року поглинає щонайменше тонну вуглецю. Сосна – вічнозелене дерево. І багато киян, проводячи в цьому місці хвилини й години відпочинку, із задоволенням милувалися б зеленню молодої хвої, на повні груди вдихали б її настої”* (газ.).

Крім уживання термінів у прямому значенні, в публіцистичному стилі вони використовуються як виразний зображальний засіб. Термін може зберігати свою номінативну функцію, але, поставлений у невідповідний контекст, створює комічний ефект: *“А далі от що. То ми все мали справу з макроелементами в добривах, а тепер винайшли мікроелементи, такі як мідь, марганець, цинк, бор, кобальт і т. д. їх для удобрення землі треба значно менше. Ото заживемо! Треба, приміром, міді додати як добрива, набрав у кишеню мідних копійок, розкидав по копійці на ланку – і гуляй собі! А буряк росте! Чи бору треба піддати. Узав у торбинку борної кислоти і розкидай по чайній ложечці на чверть гектара. Отоді солодко житимемо!”* (Остап Вишня).

У художньому стилі терміни використовуються в прямому та в переносному значенні. У прямій (дефінітивно-номінативній) функції – у творах на відповідну тему: *“Безперервним потоком вливається на заводську територію вранішня зміна, йдуть тисячі людей, щоб розтектися потім по цехах, зайняти свої робочі місця, і протягом цілої зміни владуватимуть вона над цим гігантом, над полум'ям печей, над діями механізмів, над сигнальними табло, вдивлятимуться в ті палаючі надра, де кипить метал.”* (О. Гончар).

Входячи в різні жанри художнього стилю, термінологічна лексика набуває виразних стилістичних функцій. Але треба бути обережним, не перевантажувати нею художнього твору, не знижувати його мовних якостей.

Використовуючись для широкого самовираження мовця, розмовна лексика має заряд емоційності, оцінності та експресивності. Емоційно-оцінні й експресивні забарвлення слова можуть змінюватися, зазнаючи впливу контексту й інтонації.

Уживаючись у розмовному мовленні в нейтральній функції, розмовна лексика використовується й у мові публіцистики та художньої літератури як один із важливих її складників – в описах побутових ситуацій, у діалогах, монологіях, оскільки вона охоплює широке коло понять повсякденного життя людини. Нейтральна в усному мовленні, потрапляючи до інших стилів, вона привносить відбиток середовища, з якого вийшла, і надає творові розмовного забарвлення: *“Шлях лежав на вододілі Дніпра і Бугу, лежав високо і рівно, Турчанська могила чіпляла над Чорним шляхом прибіленою копицею. Семен знав ту козацьку могилу змалечку – так і стриміла в його пам'яті таємничою вежею посеред степу, тепер вона виднілася присядкувато, бо її списали, надкопали і тракторами підорали. Ніби землі мало! Он скільки її напівпустує і напівсумує. То тільки зветься, що засівається”* (С. Колесник).

У поетичних творах розмовна лексика створює колорит легкої іронії, свідомого зниження пафосу, вводить в атмосферу довірливої розмови; за її допомогою автор висловлює співчутливе ставлення до своїх героїв:

Дві сестри, тоненькі і сухенькі,

Ловлять осінь в пелени над ставом.

З господарства лине тихий чистий дзенькіт,

У воді поплюскує небавом.

Вісна порябила лиця жовті,

Доброти у серці не роз'їла.

Полум'яне листя сипле жовтень,

Тужавіє нива задубіла.

Гуси білі, вилизані, тлусті,

*Гелготять, бо скоро будуть вбиті,
І калина у червовій хустці
Кров'ю сходить по теплілім літі.
Дві сестри старенькі на пташарні
Лускають насіння гарбузове,
І дрижать їх руки незугарні.
Чорні, закоцюрблені, дубові.
(І. Драч).*

Просторічна лексика, часто в поєднанні з розмовною, використовується для сатиричних та гумористичних ефектів: “– Ти злодійка! Ти покрала в нас яйця! – кричала Кайдашиха й кинулась до Мотрі з мішком у руках.
– Брешиш, не докажеш! Ти сама злодюга, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік. Я на тебе робила, як на пана панцину, – кричала Мотря.
– А чом же ти мене не кидала, коли тобі було в мене погано? – пицала Кайдашиха. – Чом тебе чорти не понесли на Бесарабію або за границю?
– Ова. через таке паскудство та оце тікала б за границю! Тікай сама хоч під шум, хоч під греблю! – гвалтувала Мотря. – Ти злодюга, ти відьма!
– Хто? Я? Я відьма? Я злодюга? – сичала Кайдашиха. – Ось тобі на!

Кайдашиха тикнула Мотрі дулю й не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила деркача й сунула держакком Кайдашисі просто межі очі” (І. Нечуй-Левицький).

За допомогою цих слів опис набуває іронічно-жартівливого забарвлення, створюється негативна характеристика персонажа: “Коли ж дивлюсь: баба снує коло моркви, дідова мати. Я – бігом. А вона – зирк та за мною. А я тоді, – куди його тікати? – повалив соняшника, одного, другого.
– Куди ти, бодай тобі ноги повсихали! Я – в тютюн. Побіжу, – думаю, – в малину та рачки попід тютюном. Пірат за мною.
– Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки й ноги поламало! А бодай ти не виліз з того тютюну до хторогопришествія! Щоб ти зів'яв був, невігласе, як ота морквочка зів'яла від твоїх каторжнихрук!..” (О. Довженко).

Використовується розмовно-просторічна лексика й у публіцистичному стилі, але забарвлення цих слів постійно відчувається. Тут нею треба послуговуватися вміло, оскільки публіцистика має об'єктом зображення здебільшого сфери суспільного життя, де просторічна лексика є чужорідним тілом. Як стилістично експресивний засіб розмовно-просторічна лексика вживається в газеті на тлі лексики урочистої, книжної: “Україна ніколи не гнала зі своєї землі тих, хто прийшов до неї з миром, з добром, зі злагодою. А тим, хто причалапкувовсвинячоюходом іривсвинячимрилом, давала достойно по

цьому рилу. Чи воно домашнього годування. Чи зайшло. Тож давайте миром. Давайте злагодою. Давайте добром! Давайте кожен розправимо плечі своєї незалежності. І допоможемо кожному, хто прагне волі” (Є. Дудар).

Стилістичні можливості розмовної та просторічної лексики у функціональних стилях української літературної мови. Розмовний стиль виконує основну функцію мови - функцію спілкування, його призначення - безпосередня передача інформації переважно в усній формі. Розмовна мова являє собою знижену різновид розмовної мови, для якої характерне використання лексики, що знаходиться за кордоном літературної норми. Розмовна лексика вживається в невимушеній мові, у неофіційній обстановці. Розмовна лексика чи не порушує загальноприйнятих норм літературної мови, хоча їй властива відома свобода у виборі засобів. Частиною її є розмовно-побутова лексика. У розмовному стилі розмовна лексика вживається у нейтральній функції, а коли вона потрапляє до художньої літератури, має потім зовсім інше значення (відбиток свого середовища, надає творові розмовне забарвлення). У поетичних творах для досягнення іронії чи довірливого ставлення. Мовні риси розмовного стилю визначають особливі умови його функціонування: неофіційність, невимушеність і експресивність мовного спілкування, відсутність попереднього відбору мовних засобів, автоматизм мовлення, буденність змісту і діалогічна форма.

Просторічна лексика експресивна, уживана в емоційних мовних ситуаціях, при дружніх і фамільярних відносинах. Використання просторічної лексики в розмові з незнайомими людьми є порушенням не тільки літературних, а й культурних норм. До просторічної лексики належать слова грубуваті, грубі або слова не прийняті до літературній мові. Це або перевернуті (ахтобус, трамвай), мова дітей або зрізкою зниженням експресивним значенням (росіянізми в українській мові, напр., досвітання, панімайте). Компонентом просторічної лексики є вульгаризми – лайка, прізвиська. У художньому і зрідка публіцистичному стилях розмовна і просторічна лексика використовується як засіб гумору і сатири.

Вважають, що розмовна і просторічна лексика знаходяться в межах літературного словника, їх вживання регулюється нормою літературної мови. Лексика просторечная, в відрізняє від розмовної, знаходиться за межами суворо нормованої літературної мови. Ці слова по експресивно-емоційним забарвленням лайливо-вульгарні.

Розділ II. Функції стилістично маркованої лексики в прозі В. Лиса.

2.1. Особливості використання художніх засобів у романах В. Лиса.

Мова є компонентом культури, який зберігає у собі культурно-історичні відомості традиційного характеру і факти сучасності, адже культура – продукт духовно-морального осмислення людиною світобудови, на основі якого формується самосвідомість особистості. Її зміст пов'язаний з характерним для того чи іншого суспільства світобаченням [41, с. 285].

Мовні одиниці віддзеркалюють психологію людини, етносу. Вони «предають особливості національного світосприйняття, даючи індивіду моделі світобачення і світорозуміння» [42, с. 74]. Духовний світ людини – це не лише її розум, мислення, але й почуття, емоційні стани, віра, воля, світогляд, самосвідомість, що спирається на сукупність ціннісних орієнтирів і духовних смислів. Саме тому, національна належність автора, його суспільний та особистий досвід, умови соціального середовища, емоційний рівень та інтелектуальний розвиток – усе це визначає характер художнього тексту.

На думку польського дослідника Е. Касперського, літературний твір називається «твором» насамперед тому, що він є індивідуальним мистецьким витвором. Він реалізує певні естетичні цінності і створюється з метою викликати певні почуття і роздуми [35, с. 15].

Художній твір – явище багатовимірне, яке залишає простір для свободи думки читача. Текст художнього твору є мовним мистецтвом. Він передбачає максимальне використання мовних засобів, творення нових поетичних образів, нових семантичних зв'язків між мовними одиницями шляхом метафоризації чи метонімізації тексту. Мова художнього твору, тобто поетична мова, – це мовна система, яка функціонує в художній літературі як засіб створення естетичної реальності, найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови [37]. У художньому тексті не тільки слова, а й будь-яка мовна одиниця (звук, морфема тощо) може набувати особливого естетичного значення. Завдання письменника – індивідуалізувати текст твору, зосередившись на поетичних символах, мовленнєвих формах, що передають емоційний стан героя чи автора. Поетичний текст – не просто складно вибудована модель. Він немислимий без мовної особистості автора, без репрезентації світоглядно-естетичних позицій письменника через систему образів і символів. Отже, єдність мисленнєвої та мовленнєвої субстанції опосередкована свідомістю суб'єкта творення тексту.

Ідіолект автора художнього твору репрезентує вербальну «сітку» індивідуальної картини світу, яка присутня у цьому творі, у групі творів, у його усній творчості. Лексична організація поетичних текстів має особливу

вагу, адже є виразником художньої образності, індивідуалізації авторського мислення.

Картина світу у художньому тексті створюється мовними засобами і відображає індивідуальну картину світу у свідомості письменника. Також вона втілюється у відборі елементів змісту художнього твору та мовних засобів: використанні певних тематичних груп мовних одиниць, збільшенні або зменшенні частоти окремих одиниць і їх груп, індивідуально-авторських мовних засобах та в індивідуальному використанні образних засобів (система тропів). У художній картині світу можуть бути відображені концепти, властиві сприйняттю світу лише даного автора, – індивідуальні концепти письменника. Таким чином, мова виступає засобом створення художньої картини світу, яка відображає картину світу автора художнього твору [38, с. 56].

Роман Володимира Лиса репрезентує різноманітну семантико-синтаксичну структуру простих речень. Своєрідним стилістичним прийомом, що використовується автором для розв'язання поставлених завдань, ефективним засобом образного відображення дійсності є обірвані, незавершені речення.

"Словник лінгвістичних термінів" Д. Ганича й І. Олійника трактує незакінчене речення як стилістичну фігуру – умовчання – "коли автор не до кінця висловлює думку, обриває її, даючи таким чином можливість читачеві (чи слухачеві) самому здогадатися про недоказане" [44, с. 36].

Незавершеність речення виступає тут як досить ефективний засіб образного відображення дійсності, як стилістичний прийом умовчання, який використовує В. Лис для вираження різноманітних авторських завдань. Уживання таких синтаксичних одиниць у художньому тексті роману зумовлюється багатогранністю виконуваних ними експресивно- стилістичних функцій.

Характерологічна функція полягає в тому, що значна кількість обірваних речень уживається з метою характеристики суб'єкта мовлення: *"– Він... Але... Тобто не зовсім він... То було покарання... Не питайте – за що... Я справді його любила... І, мабуть, люблю..."* [45, с. 85].

Часто вживаними у романі "Століття Якова" є обірвані речення, які служать засобом психологічної характеристики героїв, розкривають внутрішній світ персонажів, змальовують їх душевний стан, виражають найрізноманітніші емоції: *"А не знав, ой, не знав до цих пір, до цього дня цієї дівчини... Ніби двері розчинив у цілий світ, а там... Морозом війнуло..."* [45, с. 28]. *"Досить! Знала, ой, знала вона, тоді вже знала, що Тиміш має засилати сватів... Що вона, вона, а не батько, погодиться... Що..."* [45, с. 29].

Виконуючи прагматичну функцію, незакінчені речення посилюють напруженість мови, а також відтворюють динаміку живого мовлення: *"– Доброго здоров'я. Чом би мені не жити? Ци ти хотіла, щоб я вмер, не получивши письма? Давай... – Але я... Діду Якове..."* [45, с. 13]. *"– Тату! Живі... А мама... – Поховали, чи що? – Не. Али тривожилися..."* [45, с. 35].

Обірвані речення функціонують у романі паралельно зі структурно та семантично завершеними реченнями, а також парцельованими, які служать одним із прийомів організації тексту в ідіостилі В. Лиса, завдяки яким руйнуються звичні синтагматичні моделі, що становлять структуру прозового твору.

Парцеляція – це *"прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення"* [46, с. 369].

Термінологічна енциклопедія за редакцією О.О. Селіванової дає таке визначення парцеляції (від фр. *parcelle* – частинка) – синтаксична універсалія мовлення, що передбачає побудову повідомлення шляхом розділення речення на кілька самостійних висловлень, інтонаційно та графічно відокремлених, проте єдиних за змістом [47, с. 449].

З погляду структурної організації для мовостилію В. Лиса найбільш показові парцельовані прості речення з однорідними членами: 1) конструкції з однорідними парцелятами – головними членами речення: *"Слова Федота покотилися до його, Яковових, ніг і відкотилися кудись убік. Лежали і блищали"* [45, с. 40]. *"Мати стоїть поруч, мовби вартує його од лиха. Жалібно дивиться. Щось хоче сказати й ни може. ... Тупцяє на місці. Йде і спиняється"* [45, с. 47]. *"Враз йому здалося, що то не вітер, а щось інше стукає. Хтось інший"* [45, с. 112]. 2) конструкції з однорідними парцельованими другорядними членами: *"Був чоловік на вигляд ровесником Якова, тоже десь за тридцять, ну, може, до сорока. Високий, худий, виснажений"* [45, с. 162]. *"Рушив. Поволі. Нога за ногу. Хитаючись"* [45, с. 90]. *"Зося привезла якісь консерви і ковбасу. Печиво і цукерки"* [45, с. 115]. *"Вона вільна птаха і в будь-який момент може покинути це хлопське подвір'я. Цей хлів і халупу"* [45, с. 117].

Парцеляція часто вступає в конвергенцію з іншими стилістичними прийомами, наприклад, повтором, посилюючи їх впливовий потенціал: *"І тут як приском синнуло – його ж і стрічає. Його, от яка біда. Його, з яким, може, парюю слів перекинулася"* [45, с. 63]. *"А могла б написати, коли приїздити не хоч. Могла б"* [45, с. 12]. *"Али в нашій родині ніхто ніколи не йшов проти батька ци матері. Ніхто"* [45, с. 29]. Вона спрямована на

сміслові поглиблення та експресивне виділення інформації, яку автор вважає стрижневою.

Складні речення є менш стилістично місткими, ніж прості, але у романі "Століття Якова" письменник використовує всі різновиди складних конструкцій. У експресивній оповіді Володимира Лиса спостерігається тенденція до змістового розвантаження складного речення. Комунікативної автономності набувають окремі частини як складносурядних, так і складнопідрядних речень: *"Я нікого не вбиватиму. Алі не підходьте"* [45, с. 39]. *"Та перед ним сиділа не дівчинка, а швидше досвідчена, майже стара жінка з молодим лицем. Що все визначила і зважила"* [45, с. 29].

Явище парцеляції є ознакою індивідуального стилю письменника. Парцелювання складносурядних і складнопідрядних речень пояснюється потребою актуалізувати важливу частину повідомлення. Найпоширенішою в романі є парцеляція підрядних частин речень: *"Він уперше подумав про дивну владу жінки. Цієї ось над ним. Що геть його висмоктала й повела невідомо куди"* [45, с. 39]. Переміщення підрядної частини на неочікувану позицію увиразнює оповідь, додає додаткової змістової вагомості. Парцеляція предикативних частин складних речень є універсальною складовою конструювання роману.

Серед складносурядних речень найчастіше зазнають парцеляції речення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між їхніми частинами, оформлені за допомогою сполучників але, а: *"Звісно, він так не мав учинити, як вчинив. Але того не вернеш"* [45, с. 12]. *"Поки Уляна не сказала, що він її відвезе, але тільки до села. А сам вернеться на хутір"* [45, с. 34].

Отже, синтаксичні засоби у романі В. Лиса "Століття Якова" виявляють індивідуальну специфіку, зумовлену їхньою роллю в структурі художнього тексту. Парцеляція, обірваність речень, повтори підпорядковуються авторським естетичним настановам, спрямовуються на актуалізацію, смислове виділення синтаксичних одиниць. Його синтаксис відрізняється багатством і різноманітністю, а розгляд індивідуальної синтаксичної організації роману відкриває нові перспективи на терені дослідження індивідуального стилю письменника.

Дослідження мовно-поетичної картини світу Володимира Лиса, його індивідуально-авторського стилю сприяє поглибленню уявлень про творчість митця, риси його мовної особистості на тлі культурних традицій і дозволяє визначити місце автора в історії національної культури. Перспективою подальших досліджень є аналіз лексичного матеріалу інших творів письменника, які розкривають мовно-поетичну картину світу В. Лиса.

2.2 Стилiстичне навантаження просторiчної лексики в романi В. Лиса "Соло для Соломii"

Iндивiдуально-художня манера творчостi кожного письменника значною мiрою характеризує мовний контекст усiєї епохи, стан нормування лiтературної мови та динамiку її стилiстичної диференцiацiї i лексико-семантичних змiн. [42] У мовi художньої лiтератури вiдображаються найрiзноманiтнiшi засоби живої розмовної мови, творчо обробленi вiдповiдно до свiтогляду й майстерностi письменника i застосованi в авторськiй оповiдi, дiалогах та монологiх, невласне прямиї мовi, рiзних формах мовної характеристики героїв. [41,с.97]. З настановою на реалiстичне зображення художнiй стиль фiксує все те нове, що з'являється в усно-розмовному мовленнi, як внаслiдок спонтанного саморозвитку живої мови, так i пiд впливом решти писемних стилiв лiтературної мови [39,с.11].

Художнiй твiр - явище багатовимiрне, яке залишає простiр для свободи думки читача. Текст художнього твору є мовним мистецтвом. Вiн передбачає максимальне використання мовних засобiв, творення нових поетичних образiв, нових семантичних зв'язкiв мiж мовними одиницями шляхом метафоризацiї чи метонiмiзацiї тексту. Мова художнього твору, тобто поетична мова, - це мовна система, яка функцiонує в художнiй лiтературi як засiб створення естетичної реальностi, найповнiше виявляє творчi можливостi кожної нацiональної мови [36,с.234]. У художньому тексті не тiльки слова, а й будь-яка мовна одиниця (звук, морфема тощо) може набувати особливого естетичного значення. Завдання письменника - iндивiдуалiзувати текст твору, зосередившись на поетичних символах, мовленнєвих формах, що передають емоцiйний стан героя чи автора, а цьому найкраще допомагає просторiчна лексика.

У сучаснiй українськiй мовi поширене таке визначення просторiчної лексики: "Слово, граматична форма, зворот, що не є нормою лiтературної мови, але вживається в побутовому мовленнi, а в художнiх творах використовується як стилiстичний засiб для надання мовi зневажливого, iронiчного, жартiвливого та iн. вiдтiнку" [40,с.12]. Тобто бiльшiсть мовознавцiв вважають, що просторiчна лексика стоїть поза лiтературною нормою, але активно вживається в побутовому мовленнi i в художнiй лiтературi як стилiстичний засiб надання зневажливої, iронiчної, грубуватої характеристики зображуваному [34, с.227], "як засiб мовленнєвої характеристики персонажа з певного соцiального середовища" [38, с.130], "з гумористичною i сатиричною метою" [34,с.342].

"Поеднання книжних i розмовних елементiв в художньому творi, - як стверджує В. Русанiвський, - одне iз свiдчень майстерностi письменника -

найбільш помітне в мовних партіях персонажів". [39,с.11]. Володимира Лиса "Соло для Соломії", де просторічна лексика відіграє роль засобу мовної типізації та індивідуалізації в діалогічному та монологічному мовленні персонажів.

У науковій літературі дотепер немає чітких критеріїв для кваліфікації того чи іншого мовного елемента як просторіччя. Безсумнівним є те, що так чи інакше просторіччя ми встановлюємо, обов'язково відштовхуючись від норм літературної мови. Серед українських мовознавців немає єдиної думки і щодо складових елементів просторіччя.

Наприклад, Олександр Пономарів до просторіччя відносить:

- 1) слова, перекручені з погляду лексичних норм;
- 2) слова з різко зниженим експресивним забарвленням;
- 3) невмотивовані росіянізми;
- 4) вульгаризми (лайки, прокльони, прізвиська) [38,с.176].

Звернення письменника до просторічних елементів викликане багатьма причинами, з-поміж яких вирізняються експресивно-характеристичні й тематичні. Тональність мовлення в художньому тексті нерідко залежить від наміру автора описати психологічну ситуацію, відобразити стосунки персонажів твору. Просторічна лексика, зливаючись із загальним експресивним звучанням художнього викладу, може слугувати і засобом вираження ставлення автора до зображуваного, а також відіграє роль засобу мовної типізації та індивідуалізації в діалогічному та монологічному мовленні персонажів.

У мові автора ця лінгвістична категорія вживається рідко, переважно тоді, коли це невласне пряма мова, роздуми героїв, проте є і низка винятків. Найчастіше він послуговується просторічними словами з різко зниженим експресивним забарвленням, що характеризують людей чи дії: зарепетували - закричали, розпатлана - нерозчесана, заверещала - закричала, схарапуджено - злякано, язичниці - пліткарки, дівчак - юнак та ін. Наприклад, характеристику голові колгоспу Басюті автор дає так: *"Бицюра Басюта, що вже не одну жінку ни тико облапав, а й змусив саму до контори прийти."* [46,с.263]; про Василя пише: *"...той халамидник, хоч і не малий вже, а парубок-підстарок..."* [46,с.91], *"не такий він вже й селяк, обтесався тут, чому б і ні."* [46,с.201], про дитину Варки: *"нивроку опецько"* [46,с.228], про синів Антона: *"які козарлюги ростуть!"* [46,с.25] Просторіччя, що характеризують дії вживаються рідше, зокрема: *"Та раптом крізь той рейвах дзвінке дівчаче: - Пустіте Василька!"* [46,с.37].

Трапляються у мові автора і вирази перекручені, неправильні з погляду існуючої літературної норми. Наприклад, *"Ніколи доти у житті ни була*

такою злою й гістеричною..." [46,с.207], "Гинформация точна, як штик." [46,с.230], "Маленька Соломійка вирішила піти до церкви помолитися за здоровля уцілілих джмелів і памнять не врятованих." [46,с.38] тощо.

Послугується автор і оцінною лексикою, не обмежуючись словами з суфіксами згрублості - *иськ-*, - *ищ-*. Наведемо приклади, *"Двоє братиків і троє сестричок тихо ненавиділи крикливицю." [46,с.27], "Як у казці - не руки, а ручища, не лапи, а лапища, не очі, а очища." [46,с.126], "Раїса сказала, що хрінові, вона ще б випила, бо вже тверезіти починає, а спати ще не хочеться." [46,с.201].*

Використовує автор і невмотивовані росіянізми, які були і є характерними для побутового мовлення волинян: *ждати - чекати, рожденіє - народження, розволновалась - розхвилювалася, время - час, женську - жіночу тощо. Можна навести ще й приклади речень і суржиковими елементами мовлення: "І незважаючи на опір матері - селянка, не рівня - таки добився свого, стала Зориця, худюща, али з великими очима, інженерською невісткою." [46,с.48], "Казали, що лишивши їх удвох, тая Луциха наслала те, чого колись від покійної бабусі своєї навчилася, вроки, око повелітільне, що людину змушує робити те, що тая відьма схоче." [46,с.50], "Тарас вернувся з бомажкою-повісткою." [46,с.55].*

Отже, як засвідчують приклади, просторічна лексика в мову автора вкраплюється не лише тоді, коли він використовує невласне пряму мову, що дозволяє йому поєднати свою мову з мовою персонажів твору, висловлюватися вільно і безпосередньо, а і при характеристиці героїв, що робить її більш колоритнішою і створює в тексті гармонію із мовою героїв роману. Також просторіччя проступають тоді, коли роздуми героя переплітаються із роздумами автора і творять своєрідне тло для подій, ситуацій і картин, що творяться Володимиром Лисом за допомогою не менш яскравого діалогічного мовлення.

Значно багатшою є просторічна лексика в мові персонажів. Залежно від обставин у різних життєвих ситуаціях одні й ті ж люди послугуються різною лексикою, часто просторіччям, спільною ознакою якого є зниження, фамільярність, грубуватість мови, що побутує переважно в усному мовленні. [45,с.128]

До просторіччя, як ми уже зазначали, належать, зокрема слова, що в своїй звуковій будові не співвідносяться з літературною нормою, тобто загальноновживані слова, що співвідносяться лише фонетикою. Люди, почувши слово, часто іншомовне, вимовляли його так, як зрозуміли, або за аналогією до якогось уже відомого поняття. Відображення даного явища у романі В. Лиса "Соло для Соломії" створювало водночас і комічність подій, і

відображало тогочасні реалії. Лише в мові головної героїні ми натрапляємо на низку яскравих зразків: *"Той окіян за наше озеро більший? - наївно питала Соломійка."* [46,с.43], *"Пан навчитель є велика дупа."* [46,с.45], *"Може, не отправлять на той хронт."* [46,с.68], *"Він каже, тоді гамериканці допоможуть, - Соломійка таки не витримала і своїх п'ять грошів у балачку вставила."* [46,с.87], *"Який такий сюрприз? - Соломія на торг великі сині блюдця-очі виставляє."* [46,с.219]. З уст інших персонажів звучать не менш яскраві зразки просторіч даної групи, зокрема такі: *"Ни все ж Руфці чоколяди великою ложкою до рота носити та вершки збирати."* [46,с.198], *"Гарнізувати, - хором видихують."* [46,с.220], *"Тико ж всі не вліземо у вашу ахтанабілю."* [46,с.222], *"Панська любов аліганцька, як цукерка, озвалася Рипина."* [46,с.223], *"Куди ти, Соломко, я сам до фершала збігаю, - почула братові слова."* [46, 270], *"Товариш Сталін, наш великий руководитель і вождь умер. По радіві передавали."* [46,с.278]. Як відомо, у власне українських словах не вживається початковий голосний е, приголосний ф, не буває збігу двох голосних. Тому і персонажі "Соло для Соломії" вимовляють їх по-своєму - аліганцький (елегантний), радіво (радіо), хронт (фронт), окіян (океан) тощо.

Треба зауважити, що *"стилістична амплітуда просторічної лексики досить широка. Вона коливається від іронічно-жартівливого забарвлення до створення соціально-негативної характеристики персонажа твору"*. [45, 124] На думку А.П. Коваль, *"найвиразнішою ознакою, за якою слова відносяться до просторіччя, є їх експресія, насамперед зниженість цієї експресії"*. [45,с.124]

Володимир Лис подає нам яскраві зразки слів з різко зниженим експресивним забарвленням, використовуючи їх у всіх ситуаціях, чим наближує дію роману до реальності.

Використовує автор у діалогах назви живих істот для характеристики одним персонажем іншого. Наприклад, *"Зміючка, - подумала Соломія про невістку."* [46,с.215], *"Тільки зачепи, слизняк."* [46,с.266], *"Що вона тобі сказала, цяця видра?"* [46,с.84], *"Чим проти цього бугая?"* [36,с.72] тощо.

Різко зниженого забарвлення набувають у романі й деякі іменники. *"У спеціально організованому контексті такі слова втрачають свою нейтральність і набувають нових лексичних значень із згрубілим стилістичним забарвленням"*. [45,с.126] Наприклад, зневажливе ставлення до людей передається через уживання в тексті таких іменників як підстилка, цяця, вирва, селюк та інші: *"Бач, вона благородна цяця."* [46,с.83], *"До тієї вирви?"* [46,с.184].

Варто виділити серед цього розмаїття просторічних лексем і вульгаризми. Яскрава експресивність і оцінність вульгаризмів зумовили їх широке використання в мові прози Володимира Лиса. Тут вони є засобом вираження різноманітних емоцій і психологічних станів персонажів, розкриття їх ставлення до інших дійових осіб, мовної характеристики героїв тощо. Оскільки вживання цих грубих слів сприймається як природне в усному мовленні людей у відповідній ситуації, умотивоване залучення їх у художні тексти є виправданим і доцільним - тут вони не виглядають як ненормативні, оскільки сприяють більш правдивому відтворенню комунікативної ситуації.

Величезна кількість вульгаризміву романі використана на позначення частин тіла чи органів людини. Одним із найяскравіших прикладів є лексико-семантичне поле слова сідниці. Воно включає в себе такі просторічні лексеми: гузниця, дупа, дупця, душиця тощо. Наведемо зразки із тексту: "*У губи, в шию... А схотіла б, то і в гузницю...*" [46,с.22], "*Пан навчитель є велика дупа.*" [46,с.46], "*Хоч Вірка твоя - файна жінка. І дупцю чималеньку викохала.*" [46,с.184], "*Іден раз тико мене Юрчик мій попругою сперезав по душиці дурній.*" [46,с.193]. Є і в словах даної групи іменники з суфіксами згрубілості - *иськ-*, - *ищ-*, що характерно для збільшувально-згрубілої лексики: *ручища*, *лапища*, *очища*, *плечиська*, *язичисько* тощо. В роман автор вводить їх для більш колоритної характеристики зовнішності, рідше характеру персонажа. Наприклад, "*Барочка їхня, зі штирима очима, що по кутках зернята визбирують. І язичисько, як помело.*" [46,с.193] або "*Ха, сморчок. Плечиська - во. Руки, як два городники.*" [46,с.193]. Звертається автор і до типових просторічних лексем на позначення частин тіла: *носюра* - *ніс*, *пика* - *обличчя*, *морда* - *обличчя*, *цицьки* - *груди* тощо.

Особливо доречно такі слова зустрічаються при сутичках між героями роману. Цікавою є ситуація, коли Руфіна засипала піском Соломіїних джмелів, ще зовсім юний Тарас, схопивши дівчинку за вухо, каже: "*Ти, сьондро мациківська, ще раз до джмелів поткнешся, без вух своїх ходитимеш та й ноги кропивою обростуть.*" [46,с.37]. Іменників, що вживаються на позначення зневажливої характеристики жінки також достатньо: *лярвисько*, *смарката* *засланка*, *зараза*, *лярва*, *курва*, *сука*, *хвойда*. В текст ці слова вливаються досить гармонійно і додають реальності подіям, що відбуваються. Наприклад, "*До того лярвиська поїдеш?*" [46,с.184], "*Як то Василькові з тою заразою?*" [46,с.209], "*Я не лярва, - вимовила Соломія вголос.*" [46,с.144], "*І ти... Сука! Хвойда! Скільки раз? Кажу!*" [46,с.138] тощо.

У складі вульгарної просторічної лексики виокремлюються грубі лайливі слова - інвективи (від інвектива - гострий викривальний виступ, різке

звинувачення, осуд когось [47,с.439]). Ці одиниці, притаманні живій розмові, передають негативну оцінку, несхвалення, емоційну реакцію людини. Значна частина таких стилістично знижених слів має підвищену експресивність та відображає грубо-зневажливе ставлення до об'єкта й перебуває на межі літературного слововжитку. У художніх текстах письменника стилістично навантаженими є інвективи-назви осіб з різним ступенем експресії, здебільшого зневажливої і вульгарної. Наприклад, *"Гандрія він, бач, анциболот, святкував..."* [46,с.92], *"Зволочи, - сказав Антін, коли вийшли, - Хоть би сина не чіпали, поторочче."* [13,с.197], *"Щось він тебе не уважає, сталінський вишкребок."* [46,с.242], *"Що? Цюю погань?"* [46,с.80] та інші.

Використовує автор і таку групу просторічної лексики, як росіянізми. Ця лексика абсолютно не вмотивована у мові народу, але, на жаль, вона була, тому що Волинь знаходилася у складі Російської імперії. Зауважимо, що, передаючи на письмі російські слова, письменник вдається до спрощеного транскрибування українськими літерами природної російської вимови.

Російська лексика у мові українців - це слова, що проникають у мову простолюду і не завжди усвідомлюються як запозичення. Саме вони є способом самовираження малоосвічених людей, що не володіють російською мовою, а на слух ловлять нове слово і вживають його у власній інтерпретації: *Пітербурх - Петербург, болєзні - хвороби, ружо - зброя, месность - місцевість, тища - тисяча, дікалони - одеколон тощо.* В тексті роману знаходимо такі речення у мові персонажів із невмотивованими росіянізмами: *"Не людське то діло - наперед у женську середину заглядувати."* [46,с.21], *"Мусиш його вилікувати. І од болєзні душевної, і од туги за життям, яке було в тего чоловіка."* [46,с.49], *"Кума Мотрунка казала, сама бачила, до сєльсовета пудходила, коли ж зовсім близько - гах."* [46,с.148], *"Ну, я так для примєра, - лукаво сказала Настя."* [46,с.148], *"Я то теперка твоя фамілія, Соломко?"* [46,с.159] тощо. Помітно, що дані суржикові елементи у мові волинян - персонажів роману "Соло для Соломії" вживаються, як повноцінні слова їхньої мови, а не лише для того, щоб виражати певні збільшено-згрубілі чи зневажливі відтінки деяких слів.

Мова росіян у творі не є літературною. Вона переважно засмічена словами зі зниженим емоційним забарвленням, брудною лайкою, оскільки застосовується лише у мові російських солдатів. Найяскравішим прикладом мови даної групи є ситуація, коли солдат приходить на подвір'я до Соломії та Павла:

" - Красівая молодуха.Пойдьош со мной? Врага-хвашиста біть?"

Я заміжня, - каже Соломійка, в якій терпнуть кінчики пальців на руках.

Ну і што? Муж, небось, бандьора?

Що ви-те, пане... Панов нет. Так кто твой муж?

Хазяїн. Християнин. Хазяїн? Кулак? Ізба у вас недурственняя...

Прості ми люди, па... Товаришу партизан...

Боїшся? ... Не бойся, я сладкій. Ми, сибірськіє, парні гарячіє.

.... Ну лади... Чорт с вами... Шльопнуть всегда успеется, если таким горячим будеш... Да і молодка больно у тебе пригожая... Жаль ліцо слезами портить...

Смотри, стянут, а то й сама убежит... Ха-ха-ха..." [46, с.110]

Саме для передачі нешанобливого тону використовуються росіянізми, які автор транскрибує українською.

У романі Володимира Лиса наявні різні тематичні групи просторічної лексики, що робить його роман "Соло для Соломії" більш яскравим, насиченим та приближує художню дії до об'єктивної реальності.

Використання просторічної лексики в художній літературі обумовлено багатьма аспектами художності та експресії. Функціональна роль просторіччя досить велика: просторіччя несе в собі не тільки ненормативну лексику, воно несе новизну, емоційну забарвленість. Застосування її автором у власному тесті виданні спрощує функцію сприйняття його читачем. Людям потрібно давати, то, що їм близьке і знайоме. Такими принципами і мотивується використання просторічної лексики в романі Володимира Лиса "Соло для Соломії".

В даному романі послуговування такою лексикою найчастіше несе певне експресивно-стилістичне навантаження та використовується як засіб передачі зневажливого ставлення, засудження певних вад людини, а також виконує характеристично-номінативну функцію. Прикладом таких просторіч у тексті є: *селюк, вар'ятка, дітисько, мамахен, дерьовня, видра, дівуля, приймак, халамидник, цяця, балаболка* тощо. В свою чергу лайливі одиниці містять у собі вказівку на емоційний стан того, хто говорить, - роздратування, гнів, неприязнь тут є яскравими виразниками експресивності. Автор такі вульгаризми застосовує в міру напруження певних подій: при сварках, сутичках, бійках. Наприклад, *сука, хвойда* (застосовано, коли Павло бив Соломію), *анциболот* (розмова Тиндирихи і Федька, коли той прийшов додому п'яним), *погань* (Соломія Василеві говорить про Руфіну) тощо. Саме такі лексеми засвідчують ставлення персонажа до іншого персонажа, автора до персонажа. Також допомагають вони сформуванню читачеві характеристику і думку про різних персонажів твору, адже читаючи про голову колгоспу Васюту таку характеристику автора: *"Впертий, як дурний бик. Бицюра Басюта, що вже не одну тико облапав, а й змусив саму до контори прийти. Пізнього вечора. Або до альтанки коло джерела."*, підсвідомо формується негативний образ щодо нього.

Багато місця в списку просторічної лексики роману Володимира Лиса "Соло для Соломії" відводиться словам, що характеризують епоху того часу та відтворюють політичні, соціальні і побутові умови персонажів роману. Цю стильову функцію виконують росіянізми, яких у романі доволі багато. На це є декілька причин. По-перше, дія відбувається на Волині, такі лексеми були і є характерними для цього регіону. По-друге, більша половина дії роману відбувається за часів Радянського Союзу, який запроваджував у мовлення людей нові мовні одиниці і трактувалися вони тут своєрідно - *"по-загоренськи"*. А по-третє, в романі є персонажі - російські солдати, які користуються не літературним варіантом російської мови, а власне просторіччям із знижено-згрубілим відтінком. Для відтворення тогочасних реалій автор використовує такі просторічні слова: ждати, рожденіє, самолётів, жилаю, тища, колхоз, сельсовет, Пітербурх тощо. Також деякі стилістично навантажені слова у тексті застосовуються з метою відобразити малоосвіченість, "темноту" та обмеженість селянського населення. Це деформовані лексеми, здебільшого іншомовного походження, будова яких не відповідає власне українській. Наприклад, сюрприз, ахтанабіля, евакуація, гинформация, хронт, гамериканці тощо. Народ спотворював слова у своєму мовленні, а не відтворити цього явища було б великою помилкою для автора, оскільки саме така лексика ще більше наближує літературну дію до реальної.

Характерні для художнього стилю просторіччя допомогли Володимирі Лису широко відтворити події в романі, що охопили майже ціле століття, долі багатьох людей та й власне цілого народу.

Таким чином, з метою стилізації розмовності Володимир Лис у романі "Соло для Соломії" використовував не тільки периферійні пласти лексики - просторічні слова, деформовані з погляду літературної норми, але й лексеми, які за сферою вживання межують з позалітературними елементами - вульгаризми і слова інвективної лексики, а також - невмотивовані росіянізми, слова із зниженою експресивністю. Їх залучення в художні тексти є строго вмотивованим, письменник не зловживав цими засобами, залучаючи їх здебільшого в репліки персонажів з метою мовної характеристики героя або для висвітлення його емоційного стану. Рідше зустрічаються просторіччя в мові автора. Це робиться для того, щоб висвітлити мовну авторську характеристику персонажа чи події.

Мову персонажів характеризують і елементи суржикового мовлення, які свідчать про правдиве відображення живого народного слова, на якому негативно позначилось явище інтерференції української і російської мов. Автор відображуючи тодішні політичні і соціальні умови, просто не міг не

застосувати росіянізмів, оскільки саме вони творять частину лексичного запасу волинського регіону, де відбуваються дії роману.

Просторіччя використовуються для індивідуалізації образів і для створення невимушеної розмови. Неможливо правдиво відтворити дійсність за допомогою лише літературної мови чи термінології, адже усі реалії відображаються у мові та лексичних новотворах, тому люди так люблять читати художню літературу, бо вона показує їх самих. Навантажуючи слова певними смисловими значеннями, експресивністю, згрублістю та різноманітними конотативними відтінками Володимир Лис наближує персонажів до дійсності та читача. Адже у цьому й талант автора - в експресивності тексту, у зображенні основних світових ідей, людських проблем та настроїв.

У даному романі Володимира Лиса просторічні елементи виконують, окрім функції мовної характеристики, ще й експресивно-оцінну функцію. Багато лексем несуть номінативно-експресивне навантаження. Володимир Лис робить це для того, щоб реалістичніше відобразити відносини між людьми, дати власну оцінку і змалювати оцінку персонажа іншому персонажеві.

Загалом просторічна лексика в художніх текстах письменника є естетичним знаком стилізованої народно розмовної стихії. Вона свідчить про глибинність даного роману, його цілісність і гармонійність. Ввівши у роман просторічну лексику, автор допомагає героям увійти у світ читача, а читачеві опинитися у ритмі подій, що описуються у романі.

Реєстр просторічних слів у романі В.Лиса «Соло для Соломії»

1. балаболко	14.крепке
2. вавка	15.мациклеті
3. гиншими	16.мулько
4. городники	17.нимає
5. дохтур	18.нявкоту.
6. жидівка	19.окаянним
7. заноза	20.папірця
8. зимно	21.Пітербурх.
9. інженєрної	22.погреба
10.казьонне	23.почалапало пішака
11.кауть	24.правое діло
12.кохтину	25.придибенція
13.куфайку	26.Расєї

27.себто	37.тичка
28.сінешню засувку.	38.той-во
29.скіко мона	39.фамілія
30.советів пуйшла	40.чадо
31.советського постерунку	41.чарку
32.спасу	42.чужаниця
33.спідницю	43.цицьок розтяглася
34.станіка	44.швендяєте
35.стрілели	
36.типер	

2.3. Діалектизми у романі В. Лиса «Століття Якова»

Функціональне навантаження діалектизмів в українських художніх текстах ХІХ ст. було іншим порівняно з функціями діалектизмів у сучасних художніх творах. Через мовну практику майстрів художнього слова ХІХ ст. лексика діалектного походження утверджувалася як елемент лексичної норми літературної мови. Оскільки для зазначеного періоду розвитку літературної мови художній стиль був основою формування літературної норми і завдяки писемній практиці визначав цю норму, то й діалектизми становили неодмінну частину лексичної системи літературної мови на певному історичному зрізі її розвитку. Поширюючись у мові художньої літератури, діалектизми набували статусу наддіалектних явищ, зокрема регіональної, ареальної лексики. Останні поняття застосовуються до мовних одиниць, що характерні для комунікативної практики не лише мовців, носіїв окремих діалектів, а й для мовної практики представників ширших територій – певних регіонів. У ХХ ст, феномен діалектизмів розглядають у зв'язку зі стильовим розгалуженням літературної мови, функціонуванням стильових норм.

Діалектизми набувають статусу стилістичних засобів, що збагачують, урізноманітнюють не лише художній, а й розмовний стиль літературної мови. Останній формується у другій половині ХХ ст., який тісно пов'язаний з регіональними відмінами літературної мови, активно вбирає в себе лексичні, граматичні елементи територіальних діалектів, спричиняючи активний процес формування наддіалектних явищ. Щодо української художньої прози початку ХХІ ст. було б некоректно говорити про стихійне використання діалектних джерел, оскільки соціальний статус української літературної мови змінився порівняно з ХІХ-ХХ ст., отже, змінилося й співвідношення літературних і діалектних норм.

Можна навести багато прикладів як за, так і проти активного впровадження в літературну мову діалектизмів. Частково, правда, відповідь на це складне питання знаходимо в академічній граматиці «Сучасна українська літературна мова», де зазначено, що літературна мова і сучасні говори перебувають у тісному взаємозв'язку при виразному процесі, який все більше посилюється, входження літературної мови в говори. У тих випадках, коли лексичний діалектизм, зайшовши в літературну мову, відповідає потребам виразу думки, потребам спілкування, – він перестає бути діалектизмом, здобуває собі місце в словнику літературної мови і збагачує його [3]. Схожі думки з цього питання висловлював і М. Рильський, який усе своє творче і наукове життя присвятив вивченню, збагаченню скарбниці рідної мови. В одній зі статей він зазначає, що «... збагачення мови йде, безперечно, не тільки шляхом прямого утворення нових слів, неологізмів, а Випуск 207. Том 219 111 й шляхом переосмислення слів давніх, і шляхом умілого й доречного використання влучних і зрозумілих діалектизмів» [2, с. 71]. Загалом діалектизми в художньому тексті бувають виправданими тільки тоді, коли вони, по-перше, необхідні для кращої характеристики зображуваних осіб, сцен, подій; по-друге, з контексту зрозумілі читацьким масам, тобто нічим не затемнюють змісту твору; по-третє, вживаються з почуттям міри, отже, кількісно і якісно не порушують художньо-естетичних вимог твору.

Введення діалектних форм у художнє мовлення – один із показників культури письма автора. Вдале поєднання книжно-літературного і розмовно-територіального мовлення свідчать про високу культуру художнього стилю, про вміння автора користуватися всіма багатствами нашої мови.

Діалектизми у романі В. Лиса «Століття Якова» – це не випадковість, а скоріше закономірність мовного процесу. Письменник, зростаючи в певному мовному середовищі, несе у творі мовний колорит своєї місцевості. Від роману віє чарами неповторності, само-бутнім західнополіським колоритом. Автор вводить читача в місцевий побут жителів Полісся. Тут вирують народні звичаї, лунає місцева говірка. В. Лис уміло вплітає в тканину твору місцеві назви широковідомих чи локальних реалій, його характерна оповідь ґрунтується на особливому синтаксисі та ритмомелодиці фрази. Усе це творить високу поезію слова, гармонію загальновідомого й нового для читачів. І хоча у романі В. Лиса велика кількість діалектної лексики, однак вона не створює бар'єра для сприйняття оповіді.

Діалектні елементи вводяться у художній твір у спеціальних контекстах або ж використовуються такі діалектизми, які структурно близькі до загальноновживаних нормативних лексем. Наприклад: «*Одвертається од*

вікна, за стіл поспішно зновика сідає» [1, с. 13], «Тоді, як пішла Федотиха, виदिбав Яків не своїми, начеб засидженими ногами з-за хати, матері в поділ ткнувся, чого вже давно не робив, бо політок як-не-як» [1, с. 23], «Кілько ж літ цій дівчинці?» [1, с. 28], «Олька посабанила, побушувала» [1, с. 59], «Але до Млинища, віддаленого кутка, славного своїми величезними вибоїнами і баюрами на вулицях (баюри висихали хіба за найбільшої тривалої спеки) ніяка машина не добиралася» [1, с. 107]. У наведених прикладах не лише окремі виразні діалектизми (політок, посабанила, баюри), а й близькі до літературно-нормативних лексеми (зновика замість знову, кілька замість скільки) увиразнюють оповідь автора чи мову персонажів. Діалектні лексеми зупиняють на собі увагу читача, змушують заглибитися і в мову твору, і в змальований навколишній світ.

Часто говіркові лексеми позначають специфічні місцеві реалії, розширюючи уявлення читача про умови життя, побут поліщуків: *«Взамін розкішного життя вона отримала курну поліську хату, у якій не прийнято було відчиняти вікна, втім, вони й не могли відчинятися, ці двоє підсліпуватих віконець, бо вважалося, що «свіжак», тобто свіже повітря, заходить, коли відчиняють двері, а вікна до відчиняння й не були пристосовані... їжею були кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хліб, вмочений у тук, сало сире, ще рідше – яєчня, а найчастіше – картопля з рослинною олією, картопля з олією, в якій у сільській крамниці зберігалися оселедці, яку купували загоренські бідняки, картопля з цибулею й картопля, яку просто вмочали у сіль... Улюбленою ж стравою цих селян на свята була гомачка – сметана, перемішана з виробленим у гладушках сиром. На пані, яка вирішила жити з простим поліщуком, ходили дивитися, мов на якесь диво» [1, с. 127-128].*

За походженням діалектні елементи різноманітні. Вони відбивають живі й різнопланові контакти жителів Західного Полісся із сусідніми народами, засвідчують збереження в говірках багатьох архаїчних слів, форм, синтаксичних конструкцій. Поєднання різних за походженням діалектизмів створило неповторну чарівність індивідуального стилю В. Лиса: *«Яків не знав, що робити: кликати міліцію, бігти (де там бігти, дибати) по фершалку? Ци й дохтурку? Покликати сусідів? Чи лишити це лихе потороччя – хай здиhaє, як не тепер, то в четвер, все їдно не жилаець на цьому світі» [1, с. 16], «Али в нашій родині ніхто ніколи не йшов проти батька ци матері. Ніхто» [1, с. 29], «У другий після початку вуйни вівторок в село вернувся геть обірваний, з великим синцем під оком Тиміш» [1, с. 147], «Хоч Олька попередила – я сама навідаюся і к'яти положу, все, як годиться. Не, захитав Яків головою, і не проси» [1, с. 190], «Те, що в хаті побачив, з*

пам'яті ніколи не зітреться» [1, с. 193]. Неповторного колориту мові твору надають і специфічні синтаксичні конструкції, характерні для розмовно-побутового мовлення поліщуків. Це, наприклад, наявність вигуків: «*Ет, старий, про що думаєш?*» [1, с. 12], «*Йо-йо, хіба на руку спертися*» [1, с. 12], «*Чи було б сили по дохтурку побігти? Побігти... Гой...*» [1, с. 52], «*Бо ж уже Улянка у Вергунів штири літа як жила. Ци четвертий, гой же, як час летить*» [1, с. 106], «*Яків спершу розсердився на жінку, а потім рукою махнув – ет, як хочеться, то й посміються мона*» [1, с. 148]. Щоб відбити місцевий колорит говірки, зовсім не обов'язково авторові її копіювати. Варто лише ввести в мову окремі деталі. Такою деталлю в аналізованому творі є скорочена форма слів тра, тре (треба), і мо (може). Наприклад: «*І жити йому не тра'*» [1, с. 16], «*Ну, ляхи, мо', й вернуться, а наші – не*» [1, с. 35], «*І Ольга, сучка-пасучка, не йде, якби, мо', й зусім загнувся, то тидень пролежав би, доки хтось не знайшов би. А мо', й більше... А як Оленка здиміла, поїхала, напала враз: то ви-те винні, таточку, не тре' було відпускати*» [1, с. 92].

Підсумовуючи, наголосимо, що територіальні діалектизми вживаються в художніх творах, яким вони надають місцевого колориту, служать засобом правдивого змалювання пейзажів, характеру персонажів, особливостей їх мовлення. Досить часто лексичні діалектизми вживають у мові художньої літератури як синоніми до наявних у літературній мові слів.

Вдало застосовані письменниками діалектизми стають важливим засобом стилістичного увиразнення і збагачення літературної мови. Більш чи менш вдале введення лексичного діалектизму у мову художньої літератури завжди залежить від таланту письменника, від його мовної майстерності. Наприклад: *Той похід на могилки Яків робив кожнісінького року за два тидні до року нового. І тепер мусив зробити. Хоч Ольга попередила – я сама навідаюся і к'яти положу, все, як годиться. Не, захитав Яків головою, і не проси. Я мушу, ти же знаєш. Ольга теє знала, як те, що є моменти, у яких батька не перепреш, хоч кілля на голові теши, хоч до одвірка прив'язує. Добре вже, згодилася. Завтра Гандрій одвезе вас на могилки свою машиною. А самі ж не здумайте, ні ногою, бо, присяй-бо, тоді до вас нігди не вступлю, хоть би й умирали. І не обмию, й ни заплачу, як будити такії вредні* [1, с. 190].

Діалектні слова в художній мові досить часто вживають зі стилістичними настановами, коли автор має на меті відтворити місцевий колорит, типізувати характери представників різних суспільних верств, дати мовну характеристику персонажів тощо. Доречно використаний діалектизм у художньому тексті є потужним засобом експресії, адже «діалектне слово в словнику – це літературне слово з територіальним і письменницьким

“портретом”, а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації” [1, с. 49].

Як підкреслює П. Гриценко, діалектизм у художньому творі – це один із виявів багатогранного процесу взаємодії діалектів і літературної мови: вплив літературної мови прискорює стирання відмінностей говорів, перебудову їхньої структури, зміну функцій їхніх елементів; разом з тим літературна мова живиться діалектизмами як засобом реалізації художнього задуму [30, с. 36].

Уживання діалектної лексики в мові художнього твору, на думку С. Єрмоленко, зумовлене такими настановами: 1) відтворення тих реалій, що пов’язані з певною територією, яку описує автор; 2) відтворення особливостей усного мовлення; 3) уведення нелітературного слова з прозорою внутрішньою формою, яка сприяє словесно-художньому зображенню [31, с. 16]. Таким чином, у художніх текстах діалектним словам відводять не тільки стилістичну, але й власне номінативну роль, зокрема в тих випадках, коли вони є єдино можливим засобом позначення відповідних реалій, створення етнокультурного тла оповіді.

А. Коваль зауважує, що наявність чи відсутність діалектизмів у прозовому творі залежить також і від обраної автором манери викладу: за умови використання оповідної манери кількість стилістично позначених лексичних одиниць, а серед них і діалектизмів, зростає [32, с. 87].

У класичній і сучасній українській літературі майже немає письменника, у якого не було б досить виразного “територіального обличчя”. Зокрема, Володимир Лис зображав сільське життя на теренах його батьківщини. Дитячі та юнацькі роки він провів саме тут, був знавцем усіх особливостей усно-розмовного мовлення свого регіону, як і живої народної мови всієї України, добре знав мову українського фольклору. Багато діалектизмів, що функціонують у мові прози Володимира Лиса, зафіксовано у СУМі. Л. Паламарчук зазначав, що до “реєстру тлумачного словника-довідника залучаються лише ті діалектизми, які стали надбанням нашої писемності й зустрічаються у творах кількох відомих авторів, набувши в такий спосіб прав громадянства” [33, с. 13].

Відображаючи усно-розмовне мовлення, Володимир Лис найчастіше зі стилістичною настановою вживає фонетичні та лексичні діалектизми.

Фонетичні діалектизми виявлені зокрема:

1) у випадках відображення сильного “укання”: кумедія, кумерція, кумпанія, сурійозні. Напр.: Десь із села вже з півроку, як проходить, лопає все, що дає: і бульбу, і хліб, ну про ковбаску, як принесе з *куперації*, то й казати не треба;

2) у вживанні приставного г: гобід, гобідати. Напр.: – От *погобїдав*, так *погобїдав*, що й самому не думалось, не гадалось;

Як стає очевидним з аналізованих текстів, фонетичні діалектизми автор використовує автором з метою мовної характеристики персонажів – представників сільського населення західної України. Адже одним із засобів передачі усного мовлення, індивідуалізації мови персонажів є відтворення особливостей їхньої вимови, фонетизація окремих слів [31, с. 21].

Діалектизми правдиво передають особливості усно-розмовного мовлення людей. Відтворену автором фонетичну специфіку говірок прослідковуємо в усіх репліках персонажів. Регулярність їхнього уживання свідчить, що ці слова мають властивості ключових, посідаючи важливе місце серед засобів створення мовних портретів героїв у образній системі творів: – У нас не полюбляють крепко сурйозних, у нас гості повинні орудувати язиком, щоб і якась кумерція, і якась політика була.

Серед лексичних діалектизмів у мові прози Володимира Лиса найбільш частотними є іменники та дієслова, серед яких виокремлюємо такі лексико-тематичні групи:

– назви рослин: дутель (виноска – горох), маремуха (‘мухомор’ (СУМ, IV, с. 626)), матірка (‘коноплі з жіночими квітками, що дають насіння та з яких виробляють грубе волокно’ (СУМ, IV, с. 650)), саблук (‘дика яблуня’ (СУМ, IX, с. 7)). Напр.: Он біля пенька розпухирилась маремуха, червона шапка її блищить, ніби смальцем помащена, а в неї вп’ялися білі крапинки...;

– назви страв: колотуха (‘ряжанка’ (СУМ, IV, с. 235)), маторжаник (‘корж із маком’ (СУМ, IV, с. 652)), підпалок (‘перепічка’ (СУМ, VI, с. 532); ‘півхлібина, формою нагадує паляницю’ (СПГ, с. 74)). Напр.: – На чому ви тоді сиділи? Га? На воді та біді, маторжаники з тертого хрїну та листу жували, бо збіднились до решти;

– назви засобів пересування: під’їздка (виноска – невеликий човен), каруца (‘румунська хура, віз’ (СУМ, IV, с. 113)). Напр.: – Так-от, ще по повній, бо час наш недовгий, а сядемо на мою каруцу – і хватопеком до вашого попа;

– назви людей (здебільшого експресивно забарвлені): галабурдник (‘бешкетник’ (СУМ, II, с. 148)), лайдак (‘ледащо, ледацюга, нероба’ (СПГ, с. 55)), отряха (‘бешкетник, розбишака; зірвіголова’ (СУМ, V, с. 812)), жид (‘єврей’ (СУМ, V, с. 796)), перебиранці (‘колядники’ (СУМ, V, с. 817)), мадяри (‘угорці’ (СУМ, II, с. 135)). Напр.: Ци то німці, ци мадяри з того берега;

– назви окремих частин тіла людини: варги (‘губи’ (СПГ, с. 15)), п’ястук (‘кулак’ (СУМ, VIII, с. 419)), чупер (‘чуприна’ (СУМ, XI, с. 384)). Напр.: Оце дочекався свята! – себе картав, бо таки справді розпустив варги більше, ніж треба;

– назви ознак і властивостей: вихудлий (‘схудлий’ (СУМ, I, с. 535)), уродзонний (‘народжений’ (СУМ, I, с. 385)), тлустий (‘товстий’ (СУМ, II, с. 119)), шамашедша (‘дурна, навіжена’ (СУМ, IV, с. 603)), неін (‘наш, місцевий’ (СПГ, с. 66)). Напр.: — Куди йде ця шамашедша жінка?

Для характеристики внутрішніх якостей людини письменник вживає прикметник анциболотний, утворений від діалектизму анциболот (‘болотний чорт’ (СУМ, I, с. 53)), який використовується для змалювання поведінки, характеру персонажа: ... аж в кінці стайні анциболот, який пройшов і мідні труби, і чортові зуби, доладно пустив низом пісню... Загалом діалектизми-прикметники виконують у творах Володимира Лиса роль експресивно забарвлених епітетів.

– назви дій: виглядати (‘дивитись’ (СУМ, I, с. 98)), заточився (‘заховатись’ (СУМ, I, с. 500)), втарагунив (‘поставив’ (СУМ, V, с. 74)). Напр.: Якось з горем пополам зтяг те дурне поторочче до хати, понатужився, зрештою змусив і її сяк-так на ноги звестися і, понатужившись, як коло доброї колоди, на ліжку втарагунив.

Окремо виділяють діалектизми-дієслова, що характеризують дії та вчинки персонажів. Вони позначені виразною експресивністю, і автор часто вживає їх як синоніми до загальноновживаних слів: галамагати, грамузляти, нагибати, подейкувати, одгетькуватися, притарабанитись, притарганитись, перебаранчати, таляпати, тямкувати, шелепати тощо: – Де ж ви нагибали це сіно? – здивовано розгойдується на журавлиних ногах Петро Гайшук. Тут діалектне дієслово нагибати (СУМ, V, с. 40) виступає синонімом до загальноновживаного, стилістично нейтрального дієслова знайти і надає мові персонажа невимушеності та підкресленої емоційності;

– назви ознак дій, станів: борше (‘швидше’ (СУМ, I, с. 222; СПГ, с. 14)), живовидячки (‘особисто, власними очима’ (СУМ, II, с. 526)), завсігди (‘завжди’ (СПГ, с. 37)), небавом (‘незабаром, скоро’ (СУМ, V, с. 279)), хватопеком. Напр.: А син, коли й приїжджав на хутір, то тільки для того, щоб хватопеком набрати садовини, сушні чи меду на потаємний продаж.

Діалектизми в художніх творах Володимира Лиса є засобом створення докладного, максимально наближеного до дійсності опису життя і праці людей з усіма її подробицями. Із цією метою вживають як стилістично нейтральні територіальні діалектизми, так і яскраво експресивні, оцінні.

Однією з основних причин їхнього залучення до мовної тканини творів, очевидно, є бажання автора пов’язати мову своїх героїв із конкретною місцевістю. Найбільша кількість діалектизмів припадає на пряму мову персонажів у всіх її проявах (монологи, діалоги, полілоги, внутрішні монологи). Проте справжнім засобом виразності стає не кожен діалектизм у

мові персонажа, а тільки той, який читач сприймає як додатковий штрих до мовного портрету.

У мові прози Володимира Лиса діалектизми є засобом створення образу, опису життя і побуту людей на західній Україні, відтворення місцевого колориту, типізації характерів представників різних суспільних прошарків. Загалом, основними стилістичними функціями діалектизмів у творах письменника є: 1) відтворення локального колориту описуваних подій; 2) мовна характеристика персонажів.

Отже, сучасні художні прозові тексти виявляють різноманітні шляхи пізнання діалектного слова. Мова художньої літератури не конгруентна літературній мові, оскільки в ній можуть використовуватися й позалітературні мовні засоби художнього зображення навколишньої дійсності. Введення майстрами пера діалектних слів у канву художнього твору сприяє ознайомленню широкого кола читачів з вузькодіалектними лексемами, нерідко спричинюючи їх входження до загальнонародної мови.

Реєстр діалектизмів слів у романі В.Лиса «Століття Якова»

1. анцихрист	16. куперації
2. бульба	17. лайдак
3. буцегарня	18. лушпиня
4. варги	19. небавом
5. варятський здерубок	20. одвірок
6. втарагунив	21. окаяний
7. гмінний	22. пішадрала
8. дяля	23. посабанила
9. дох турку	24. поторочче
10. жовнір	25. путо
11. загорянням	26. сірожупанник
12. заточився	27. твея
13. зновика	28. тиньок
14. кубіта	29. фершалка
15. клуня	30. хлів

У романі «Століття Якова» представлено основні волинсько-поліські особливості рефлексії етимологічних голосних -о, -е та -ё. Наприклад, збереження давнього -о в ненаголошеному новозакритому складі В. Лис передає у звуковій структурі прийменника і префікса од: *одходять, од одного, од якоїсь навади* [4, с. 21], *оддале* [4, с. 22], *одказали* [4, с. 23], *оддадуть* [4, с. 24], *одкажися* [4, с. 33], *одновили* [4, с. 147], *одмиєшся* [4, с. 151], *од свеї* [4, сс. 26, 183] та ін., зрідка – в інших випадках: *война* [4, с. 138], *вредность* [4, с. 190], *окно* [4, с. 194].

Частіше на місці ненаголошеного -о в закритому складі представлено звук [у]: *дуйшов* [4, с. 181], *пушов* [4, сс. 23, 29, 178, 211], *пуйшов* [4, с. 47], *пужди* [4, с. 30], *пуждите* [4, с. 111], *підуйшли* [4, с. 194], *пудпольного* [4, с. 50], *пуся війни* [4, с. 87], *пуслезавтра* [4, с. 34], *коло самольотув* [4, с. 94], *початку вуйни* [4, с. 147] та ін.,

часом – [и]: *надийшла* [4, с. 199], *пидведеш* [4, с. 207], *у білим халаті* [4, с. 184] та ін.

На місці етимологічного -о в наголошеному закритому складі представлено один із його типових волинсько-поліських рефлексів – звук [и]: *вин «він»* [4, с. 23], *стільки «стільки»* [4, с. 90], *тільки «тільки, лише»* [4, с. 12], *тільки «тільки, лише»* [4, сс. 18, 20], *кілько «скільки»* [4, сс. 49, 224], *кілько «кілька, декілька»* [4, с. 186], пор. також у формі місцевого однини числівника *одна – на їдний ниточці* [4, с. 191].

У словоформі на ворітьох [4, с. 183] В. Лис відбиває нетиповий розвиток наголошеного -о в [і] у відкритому складі, що міг бути зумовлений аналогією до новозакритих складів. Тенденцією розвитку наголошеного -о > [і] в новозакритому складі охоплено і звукову структуру книжної за походженням лексики *Біг «Бог»* [4, с. 213]. Збереження давнього -о в наголошеному новозакритому складі на зразок *жонка* [4, с. 106], *моцним* [4, с. 106], *пудпольного* [4, с. 50] у волинсько-поліських говірках можна пояснити чужомовними впливами.

Із-поміж рефлексів давнього -ё В. Лис фіксує монофтонг [и], зокрема в ненаголошеній позиції: *дитей, симня* [4, с. 224], у наголошеній позиції після депатализованого [ц’]: *циле життє* [4, с. 190], а також у закінченні місцевого відмінка однини іменників І відміни твердої групи: *у хати, у ступи* [4, с. 175], *в сільради* [4, с. 229].

Полонізм к’яти «квіти» [4, сс. 44, 190, 191] та росіянізми *столетіє* [4, с. 204], *звєстіє* [4, с. 188] тощо зі специфікою волинсько-поліської рефлексії давнього -ё не пов’язані.

Із метою максимально точної передачі фонетичних особливостей рідної говірки В. Лис у тексті роману відбиває й позиційні варіанти сучасних

голосних фонем. Наприклад, у багатьох словах та словоформах засвідчено наслідок підвищення і звуження артикуляції наголошеного [а] після м'яких приголосних (у тому числі історично м'яких шиплячих) до [е]: *сєдьте* [4, с. 14], *зєтя, рївнєтєся* [4, с. 22], *пєтїм* [4, с. 26], *узєти* [4, с. 44], *спїнєєтьсєся* [4, с. 48], *гарєчий* [4, с. 49], *валєтєся* [4, с. 50], *блєкнуть* [4, с. 52], *мнєсо* [4, с. 68], *вїбачєй, вїбачєйтє* [4, с. 73], *в порєдку* [4, с. 196], *п'єть* [4, с. 198], *сїмдєсєт, див'єтє* [4, с. 200], *п'єтого* [4, с. 204], *вїмовлєти* [4, с. 179], *тилєтко, затєвсєя* [4, с. 230], *заглєнув* [4, с. 233], *взєвсєя* [4, с. 235], *шїстдїсєт* [4, с. 236], *вїздорєвлєти* [4, с. 212], *чєсом* [4, с. 199], *благослєвлємо* [4, с. 40], *дєд'єко* [4, с. 105], *заважєй* [4, с. 131], *прїхїлєтєся* [4, с. 144], *взєти, тєжко* [4, с. 147], *дєдочку* [4, с. 182], *обїцєлєся* [4, с. 183], *слєчки* [4, с. 149], *доглєнє* [4, с. 154], *крїчєли* [4, с. 178], *до того чєсу* [4, с. 179], *перєстєвлєти* [4, с. 152], *свєто* [4, с. 229] та ін., подїбно також у звуковїй структурї прикметнїка *тєжкїй* [4, с. 234], якїй у воїнськo-полїськїй гoвїрцї має наголос на першoму складї. У зв'язку з аналізованим фонетичним процесом оформлено і прислївнїки *с'єгoднє* [4, с. 49], *с'єоннє* [4, сс. 34, 181], якї в цих гoвїрках мають наголос на останньoму складї, пор.: *с'ogod' | н'є, с'ogо | н':є, с'od' | н'є, с'о | н':є* та ін. [2, с. 45].

Цю ж закономірність відбито в назві населеного пункту *Загорєни* [4, с. 12], пор. також похідні на зразок *загорєнцїв* [4, с. 147], *загорєнськoму* [4, с. 23] тощo.

Кїлькама прикладами розвиток [а] > [е] після м'яких приголосних представлено і в ненаголошенїй позицїї: *всїлїсє* [4, с. 22], *двєдцєть* [4, с. 26], *пυслєзавтра* [4, с. 34], *порєтувати* [4, с. 90], *порєтували* [4, с. 213], *трїмайсє* [4, с. 235], *памнєть* [4, с. 230], *на вoротєх* [4, с. 107], *валєнки* [4, с. 191] та ін.

В oдиничних випадках [а] в позицїї після історично м'якого приголосного звужуєтьсєя до [ї]: *щїстєя* [4, с. 40], *двєйцїть* [4, с. 204], *двєйцїтрєтїй* [4, с. 105].

В. Лїс ілюструє також типове для воїнськo-полїських гoвїрок oбнїженнє артикуляцїї наголошеного [и] (рїдше – [ї]), щo зумовлює появу в цїй позицїї звука [є]: *вонє* [4, сс. 21, 194], *oддалє, влєбєтєся, з тєми* [4, с. 22], *тoпєтєся, мє* [4, с. 23], *у нєх, колє, нагoворєлє* [4, с. 187], *тєх* [4, с. 145], *убєлї, вїдїйшлє* [4, с. 194], *рoбєтє* [4, с. 211], *купєти, гувурєлї* [4, с. 157], *такєх* [4, с. 184], *мє* [4, с. 21], *зє гєнчoгo* [4, с. 22], *вєйшoв* [4, с. 23], *гувурєтє* [4, с. 36], *пукєнутї* [4, с. 134], *мєлїй* [4, с. 149], *зачїпєлї «зачєпїлї»* [4, с. 51], *прїгoстєтї* [4, с. 50], *кoмандєрoм* [4, с. 35], *бoгєтїрє* [4, с. 23] та ін.

Натoмїсть у ненаголошенїй позицїї відбитo прoтилєжний фонетичний процес – пїдвїщеннє артикуляцїї [є] до [и]: *мїнї* [4, сс. 22, 176], *з мїнє* [4, с.

178], *типер*, *нима*, *в свему силі* [4, с. 185], *али ж ни боліло* [4, с. 175], *ни знає* [4, с. 12], *типерка* [4, сс. 18, 48, 228], *ни чули* [4, с. 22], *у тебе* [4, с. 26], *тибе*, *ни типерка*, *ни завтра*, *ни нуслезавтра* [4, с. 34], *нихай* [4, с. 34], *пониділок* [4, с. 147], *див'єте* [4, с. 200], *сило* [4, 208], *ввила* [4, с. 52], *систою* [4, с. 211], *будите* [4, с. 230], *ни пидведеш* [4, с. 207], *ни Оленки*, *ни Валіка* [4, с. 59], *шилон «ешелон»* [4, с. 158], *кажете* [4, с. 197], *тилетко,спиричайтеся* [4, с. 230], *шістдисет* [4, с. 236], *бориться* [4, с. 230] та ін.

Після шиплячих, задньоязикових та бокового [л] ненаголошене [е] може більшою мірою підвищувати артикуляцію, через що реалізується в звукові [і]: *зачієсли «зачетили»* [4, с. 51], *без попереджіння*, *на плічє* [4, с. 22], *окіянах* [4, с. 44]. Нетипова для волинсько-поліської говірки реалізація фонем [е] в лексемах *ляйтінант* [4, с. 194], *аліганцька «елегантна»* [4, с. 117], очевидно, зумовлена їх чужомовним характером.

Наголошене [е] після передньоязикових перед будь-яким твердим приголосним та в кінці слова часом заступається звуком [о], що супроводжується м'якшенням попереднього консонанта: *всьо* [4, с. 210], *в льохких* [4, с. 175], *Катька Грільова* [4, с. 208], *Варка Тонусьова* [4, с. 45], *Сьомка* [4, с. 44] – *варіант імені Семен*.

Натомість у деяких словоформах [е] після передньоязикових зберігається, не чергуючись із [о]: *цему гостю* [4, с. 83], *цего поліціянта* [4, с. 50], *цего коня* [4, с. 104], *цего дармоїда* [4, с. 34], *семій «сьомий»* [4, с. 184], *до него* [4, с. 22].

У ряді випадків засвідчено характерне для частини волинсько-поліських говірок посилення лабіалізації й підвищення артикуляції ненаголошеного [о], результатом чого є розвиток [о] > [у] (так зване «укання»): *куперація* [4, с. 12], *дохтурка* [4, с. 16], *дохтура* [4, с. 198], *мумент* [4, с. 21], *гувурєли* [4, с. 157], *пуговоримо* [4, с. 186], *гуюрять* [4, с. 187], *гуюрєти* [4, с. 30], *пукєнути* [4, с. 134], *куло його дітей* [4, с. 144], *чулувік* [4, с. 149], *Якуве* [4, с. 180], *пупало* [4, с. 150] та ін., *подібно також зувсім* [4, с. 20] зі зміщенням на другий склад наголосом. Голосний [у] на місці очікуваного [о] в наголошеній позиції у словоформі *муйте «мовите, говорите»* [4, с. 50], очевидно, результат впливу з боку польської форми 2 особи множини теперішнього часу дієслова *mówić – mówicie*.

Опрацьований текст відбиває виразні особливості консонантної системи волинсько-поліських говірок, зокрема відмінності в навантаженості м'яких (пом'якшених) варіантів приголосних фонем. Наприклад, перед наголошеним [е] як позиційним варіантом сучасного [и] у своїх комбінаторних пом'якшених варіантах часом реалізуються губні: *ме* [4, с.

21], *вэйшов* [4, с. 23], *мелій* [4, с. 149], *купети* [4, с. 157], *зачіпели* «зачепили» [4, с. 51], а також задньоязикові: *такех* [4, с. 184], *за генчого* [4, с. 22], *пукенути* [4, с. 134]; спорадично в цій позиції зберігається історична м'якість передньоязикових [р'], [т'], [д']: *гувурели* [4, с. 157], *гувурети* [4, с. 36], *пригостети* [4, с. 50], *командером* [4, с. 35]. Вторинну м'якість задньоязикового простежено й у групі [к'і] < -кы: *по-руські* [4, с. 194], натомість словоформу *агитацію* [4, с. 210] з огляду на структуру [ги] замість очікуваної [г'і] можна вважати гіперкоректною.

В. Лис відбиває також збереження історичної м'якості шиплячих приголосних: *вибачей, вибачейте* [4, с. 73], *чесом* [4, с. 199], *заважсей* [4, с. 131], *кричели* [4, с. 178], *до того чесу* [4, с. 179], *ще* [4, с. 149], *чужего* [4, с. 146], *щістя* [4, с. 40], *на плічє* «на плече» [4, с. 22], *зачіпели* «зачепили» [4, с. 51], *без попереджіння* [4, с. 44] та ін.

Відповідно до особливостей західнополіської консонантної системи м'якість передньоязикових передано і в тих складах, де наголошене [е] заступається звуком [о]: *всьо* [4, с. 210], *в льохких* [4, с. 175], *Катька Грильова* [4, с. 208], *Варка Тонусьова* [4, с. 45], *Сьомка* [4, с. 44] – варіант імені *Семен*, а також у словах *штіри* «чотири» [4, с. 23], *лямпу* [4, с. 233], *холера* [4, с. 15], *жалько* [4, с. 146].

Натомість м'якість приголосних у лексемах на зразок *поздоровленіє* [4, с. 204], *осадніков* [4, с. 146], *енкаведісти* [4, с. 147], *ляйтінант* [4, с. 194], *укривательство, недоносітельство* [4, с. 224], *аліганцької «елегантної»* [4, с. 117], *Пьотра* [4, с. 31] тощо пов'язана тільки з чужомовним походженням відповідних слів і не відбиває питомої риси волинсько-поліської говірки.

У деяких позиціях В. Лис засвідчив наслідки депалаталізації історично м'якого [ц']: *циле життє* [4, с. 190], *ций дівці* [4, с. 44], *циєї ночі* [4, с. 106], *по гулиці* [4, с. 107], *німци* [4, с. 152], *в цим пеклі* [4, с. 160], *пенції* [4, с. 190], *з циею* [4, с. 19] тощо. Ствердіння [ц'], а також [с'] передано й у тих складах, де зберігається [е] без чергування з [о]: *цему гостю* [4, с. 83], *цего поліціянта* [4, с. 50], *цего коня* [4, с. 104], *цего дармоїда* [4, с. 34], *семій «сьомий»* [4, с. 184] та ін.

Із-поміж інших особливостей консонантної системи волинсько-поліських говірок В. Лис ілюструє вживання свистячої африкати [ц] відповідно до шиплячої [ч]: *ци* [4, с. 29], *цималі* [4, с. 204], *цимало* [4, с. 150]; *щілинного* [з] відповідно до африкати у словоформах *звоню, звонила* [4, с. 230], *звоніте* [4, с. 190]; ствердіння вібранта [р']: *з лагера* [4, с. 178]; спорадичне стягнення подовжених приголосних: *двайцітретій* [4, с. 105], *коло Стрітеня* [4, с. 105], *значиця* [4, с. 149]; непослідовність чергування задньоязикових із

шиплячими перед суфіксом -ин у присвійних прикметниках: *сміх Олькин* [4, с. 228] тощо.

В опрацьованому художньому тексті простежено чимало випадків використання протетичного [г]: *Гандрій* [4, с. 190], до *Гандрія* [4, с. 228], з *Гандрієм* [4, с. 191], *гонук* [4, с. 224], *гонученьку* [4, с. 191], *по гулиці, на гулицю* [4, с. 107], *гомачка* [4, с. 128], *гамериканців* [4, с. 170], *горати* [4, с. 180], *гой же* [4, с. 106], дуже часто – у формах займенника інший: *гинші* [4, с. 211], *за гєнчого* [4, с. 22], *гинше* [4, сс. 45, 181], *гинчого* [4, с. 197], *в гинчих* [4, с. 208] тощо.

Натомість протези [в] та [й] представлено одиничними прикладами: *за вугол* [4, с. 194], *Їгорем* [4, с. 22]. Разом із тим простежено лексему *окно* [4, с. 194], в якій протетичний приголосний перед збереженим ненаголошеним *о не розвинувся. Відсутня протеза й у звуковій структурі прийменника та префікса од: *одходять, од однього, од якоїсь навади* [4, с. 21], *оддале* [4, с. 22], *одказали* [4, с. 23], *оддадуть* [4, с. 24], *одкажися* [4, с. 33], *одновили* [4, с. 147], *одмиєшся* [4, с. 151], *од свеї* [4, сс. 26, 183].

Деякі відмінності в уживанні приголосних зумовлені комбінаторними фонетичними модифікаціями у структурі загальноживаних лексем. Наприклад, у випадках *ліворуція* [4, с. 110] засвідчено результат дистанційної метатези [р...л'] > [л'...р], *фершалка «фельдшерка»* – дистанційної метатези [л'...р] > [р...л]. Простежено кілька різновидів асимілятивних змін у групах приголосних, а саме: а) прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [нш] > [нч]: *гинчого* [4, с. 197], *в гинчих* [4, с. 208], *за гєнчого* [4, с. 22]; б) прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [нс] > [нц]: *пенцію* [4, с. 204], *пенції* [4, с. 190], *пенцій* [4, с. 204]; в) прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [мй] > [мн']: *мнесо* [4, с. 68], *памнєть* [4, с. 236], *з памняті* [4, с. 193], *запамнятала* [4, с. 187], *симня* [4, с. 224]; г) прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [мл] > [мн]: *за Любомнем* [4, с. 204]; ґ) регресивну суміжну асиміляцію за способом творення [д'н'] > [н':]: *сьонне «сьогодні»* [4, с. 34] тощо.

Результатом асиміляції за способом творення та за глухістю стала звукова структура лексеми *сусіцькі «сусідські»* [4, с. 230]. Словоформи *шамашедша* [4, с. 154], *шамашедшими* [4, с. 148] засвідчують результат двох регресивних асиміляцій за способом творення – суміжної [сш] > [ш:] з наступним стягненням подовженого приголосного та дистанційної [с...ш] > [ш...ш].

Депалаталізований свистячий у структурі чужомовної лексеми *сурприз* [4, с. 233] міг постати як наслідок дистанційної регресивної асиміляції за твердістю [с'...р] > [с...р].

Зі змін дисимілятивного типу виявлено:

- а) регресивну суміжну дисиміляцію за місцем творення [д'ц'] > [йц']: *двайцять* [4, с. 61], *двайцять* [4, с. 204], *двайцятретій* [4, с. 105], *трийцяти* [4, с. 198];
- б) регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [н'к] > [йк]: *малейку* [4, с. 230];
- в) регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [чт] > [шт]: *штурі* [4, с. 23], *штурі* [4, с. 25], *штурьох* [4, с. 175];
- г) регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [кт] > [хт]: *дохтурка* [4, с. 16], *дохтура* [4, с. 198], *прахтику* [4, с. 199], *продухтів* [4, с. 150];
- г) регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [мл'] > [вл']: *до Любовля* [4, с. 105];
- д) прогресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [шв] > [шм]: *шмидкий* [4, с. 12];
- е) прогресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [вй] > [вл']: *здоровля* [4, с. 13] тощо.

Опрацьований художній текст містить приклади гармонії голосних. Наприклад, ненаголошений [о] перед наступним наголошеним голосним низького піднесення [а] внаслідок регресивної асиміляції обнижує артикуляцію до [а]: *салдацька* [4, с. 36]. Подібно й у словоформах *шамашедша* [4, с. 154], *шамашедшими* [4, с. 148] заступлення [у] > [а] (очевидно, через стадію [о]) в першому складі відбиває результат асиміляції до наступного [а]. У словоформі богатире «*багатирі*» [4, с. 23], щоправда, голосний [о] перед наступним [а] зберігає свою якість. Із рідної говірки В. Лис перейняв чимало слів та словоформ, що відбивають прагнення поліщуків економити зусилля у процесі мовлення. Опрацьований фактичний матеріал дає можливість виділити кілька різновидів скорочень та спрощень у вимові.

Найбільше виявлено випадків синкопи – випадіння в середині слова одиничного приголосного перед іншим приголосним: *зусім* «*зовсім*» [4, с. 92], *тико* «*тільки*» [4, сс. 52, 175], *стико* «*стільки*» [4, с. 175], *кіко* «*кілька*» [4, с. 175], *скіко* «*скільки*» [4, с. 186], *мона* [4, с. 87], *тидень* [4, с. 92], *звідки два тидні* [4, с. 190], *кожного тидня* [4, с. 187], *рідше* – одиничного приголосного між голосними: *каете* [4, с. 188], *кауть* [4, сс. 105, 157], одиничного голосного між приголосними: *хтіли* [4, с. 204], *хтів* [4, с. 205], а також звукосполюки чи складу: *тра'* «*треба*» [4, с. 16], *сьонне* «*сьогодні*» [4, с. 34]. Разом із тим звукова структура поліського слова може зберігати звук, який унаслідок синкопи втрачено в багатьох інших говорах та в літературній мові: *майбут'* [4, с. 44], *тогді* [4, сс. 179, 190], *тогдішня* [4, с. 26], *альбо* [4, сс. 50, 59] тощо. Простежено виразні приклади апокопи – опускання

кінцевого складу: *чо'* [4, с. 220], *нічо'* [4, с. 54], *дечо'* [4, с. 149], *мо'* [4, с. 35], *бре'* «*брешете*» [4, с. 36], *тре'* [4, с. 21], *мов* «*мовляв*» [4, с. 152], рідше – одиничного кінцевого приголосного: *зара* [4, сс. 16, 228], одиничного кінцевого голосного: *додом* [4, с. 191], *не хоч* «*не хоче*» [4, с. 12].

Спорадично представлено афезу – відпадіння початкового голосного: *все'дно* [4, с. 161], *се'дно* [4, с. 175], *ніверситету* [4, с. 52], *шилон* [4, с. 158], а також гаплогію – випадіння одного з двох однакових голосних: *куперація* [4, с. 12]. Результатом скорочення і стягнення конструкції присягаю святому Богу стала алегроформа *присяй-бо* [4, с. 181], *присяй-бі* [4, с. 230], що вживана як вигук для potwierдження чого-небудь, для запевнення в чомусь.

Поряд зі спрощеннями та скороченнями у використаних В. Лисом поліських лексемах спорадично представлено й епентезу – вставлення неетимологічних приголосних. Наприклад, у словоформі *окіянах* [4, с. 44] неетимологічний [й] розвинувся між двома голосними. Поява неетимологічного консонанта можлива й у кінці слова, особливо чужомовного: *револьверт* [4, с. 195]. Наслідок накладання кількох комбінаторних звукових змін можна вбачати у звуковому складі лексеми *к'яти* «*квіти*» [4, сс. 44, 190, 191], *к'ятами* [4, с. 191], яку сам автор трактує як виразний полонізм. Адаптація польського *kwiatu* на ґрунті української говірки передбачала депалаталізацію губного [в'] перед рефлексом -ё, у зв'язку з цим – розвиток епентези [й], а згодом – спрощення у консонантній групі [квй] > [кй]: -кв'ати > -квй'ати > кй'ати.

ВИСНОВКИ

Лексика української мови поділяється на дві групи слів, які вступають між собою в певні опозиції. До першої групи належать загальноновживані, стилістично нейтральні (міжстильові), активні на певному етапі розвитку мови лексичні одиниці, що вживаються усіма носіями мови без обмежень, у будь-якому різновиді мовлення. Другу групу репрезентують марковані слова, обмежені з певних причин у функціонуванні й протиставлені своїми диференційними ознаками активному, загальноновживаному, стилістично нейтральному номінативному складу мови. Марковані лексеми несуть супровідну, додаткову інформацію (до лексичного й граматичного значення) про сфери вживання, часову віднесеність та функціонально-стилістичне використання лексичних одиниць.

Зокрема, в ході роботи, ми з'ясували, що загалом, у мовознавчій науці розглядається стилістично маркована лексика, тобто вживання окремих слів, які через семантику, походження чи морфемний склад набувають додаткових конотативних відтінків. Коли говорити про публіцистичний та художній твори, слід зазначити, що тут виникає маркованість, яку можна визначити як контекстуальну. Окремі слова і словосполучення у процесі сприймання твору набувають додаткових емоційних відтінків, пов'язаних із особливостями поєднання фактів (для публіцистичного тексту) і образів (для художнього), особливо, коли присутні нарізно оформлені семантичні повтори. Контекстуальна маркованість передбачає використання різноманітних стилістичних фігур, хоча це і не є обов'язковим.

У мовознавчій літературі запропоновано кілька принципів характеристики й класифікації маркованих лексичних одиниць (стилістично маркованих, стилістично зумовлених, стилістично забарвлених) - праці О. Тараненка, Н. Хруцької, О. Єфімова, Ю. Скребнєва, О. Петрищевої, М. Кожиної та ін. Дослідження стилістичної кваліфікації лексичних одиниць сучасної української мови на матеріалі аналізу лексикографічних стилістичних позначень залежно від сфери використання дає можливість за певними ознаками виокремити такі групи слів: 1) лексика стилістично нейтральна, чи міжстильова; 2) лексика стилістично маркована ("позначена").

Важливим етапом нашого дослідження було не лише прослідкувати наявність маркованої лексики в аналізованих творах, а й з'ясувати її естетичне значення на навантаження. Цьому питанню присвячений другий розділ нашої теми. Стилiстично маркована лексика надає тексту образності, експресивності, емоційної насиченості, українського

національного колориту, посилює вплив поетичного слова на читача. Маркована лексика є засобом ідентифікації літературного персонажа, чи то мовця, додатковою можливістю наділити його визначальними рисами, дати йому позитивну чи негативну оцінку.

Варто також зазначити, що подана в роботі класифікація, як і інші класифікації, є дещо умовною, тому що зазначені ознаки можуть поєднуватися в одних і тих самих словах і взаємодіяти між собою. Підтвердженням цього є кодифікація деяких лексем із подвійним чи навіть потрійним маркуванням. У такому випадку до уваги беруться найсуттєвіші стилістичні й функціональні ознаки слів.

Сучасний розвиток української мови визначається особливо активним функціонуванням різних груп маркованої лексики. Найпродуктивнішою щодо функціонального відродження виступає саме стилістично маркована лексика, оскільки ця група є найбільшою за своїм кількісним складом і найактуальнішою на сучасному етапі розвитку української мови. Зміщення семантичного наповнення, зміни у вживанні й стилістичній кваліфікації маркованих лексичних одиниць свідчать про повновартісні функціональні можливості української мови. Лексико-семантичні й стилістичні процеси, що відбуваються в українській мові, як і в інших мовах, безперервні, бо мова - динамічна система, вона постійно змінюється, розвивається, вдосконалюється як у своїй структурній організації, так і в плані змісту, адаптується до нових запитів, потреб та соціальних умов, у яких перебуває суспільство та мовці. Ми ж аналізували та групували марковану лексику відповідно до норм того часу, коли відбувались події у творах Володимира Лиса, щоб з'ясувати, яку саме мету переслідував автор, використовуючи марковану лексику.

Результати проведеного дослідження дають змогу прогнозувати вплив груп маркованої лексики і можуть стати підґрунтям для подальшого вивчення лексичного складу української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бибик С. Діалектне слово у словнику і в тексті / С. Бибик // Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнар. конф. – Ів.-Франківськ : Плай, 2003. – С. 46–50.
2. Бодик О. П., Рудакова Т. М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Навч. посіб.– К.: Центр учбової літератури, 2011. – 416 с.
3. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела / П. Ю. Гриценко // Культура слова. – К., 1983. – Вип. 25. – С. 32–38.
5. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
6. Динамічні процеси в лексиці та фразеології сучасної української мови (друга половина 80-х – 90-ті роки ХХ ст.) // Najnowsze dzieje jkzykuw siewianskich. Українська мова / Red. nauk. S. Jermolenko. – Opole: Un-t Opolski, 1999. – С. 90–103.
7. Дериваційні можливості іншомовних неологізмів у сучасній українській мові // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Т. 1. – Дніпропетровськ: ДДУ. – 1999. – С.143 – 147.
8. Єрмоленко С. Я. Народнo-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Гримич // Питання мовної культури. – К. – 1968. – Вип. 2. – С. 14–32.
9. Заїць В. Г. Мовна картина світу гуцула другої половини ХІХ століття (за художньою та епістолярною спадщиною Ю. Федьковича) [рукопис] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01. / Вероніка Григорівна Заїць. – Чернівці, 2010. – 229 с.
10. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / Е. Касперський // Література. Теорія. Методологія. – Київ : Академія, 2006. – С. 9–37.
11. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1978. – 376 с.
12. Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Юрій Ковалів. – Т. 2. – К. : Академія, 2007.

- 13.Мацько Л. У. Кравець Л. В . Культура української фахової мови: Навчальний посібник. - К.: Видавничий центр "Академія", 2007.-С. 40-183.
- 14.Мацько Л. У. Стиль як основне поняття стилістики. // Українське мовознавство.-К., 1990.
- 15.Мацько Л. І. Стилістика сучасної української мови : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
- 16.Ніколаєнко І. О. Функція діалектизму в художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття / І. О. Ніколаєнко // V Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения : сборник научных статей. – Севастополь : Гит пак, 2011. – С. 221–229.
- 17.Ніколаєнко І. О. Функція діалектизму в художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття / І. О. Ніколаєнко // V Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения : сборник научных статей. – Севастополь : Гит пак, 2011. – С. 221–229.
- 18.Никончук М. В. Зворини : [поезії] / Микола Васильович Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
- 19.Нові лексичні запозичення в мові засобів масової інформації // Культура слова. – К.: Наук. думка. – 1998. – Вип. 51. – С. 53–60.
- 20.Нові явища і тенденції в українському словотворенні // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського: Серія: Філологія. – Вінниця. 1999. – №1. – С. 47 – 50.
- 21.Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. // Мовознавство. – 1999. – №1. – С. 7–21.
- 22.Особливості творення інноваційних іменників-агентивів у сучасній українській мові // Ономастика і апелятиви. – Вип. 6. – Дніпропетровськ: ДДУ. – 1999. – С. 211– 216.
- 23.Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. - К.: Наукова думка, 1976.- 288с.
24. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : Підручник. - 3-є вид., перероб. та доповн.- Тернопіль, 2000.-248 с
- 25.Прислухаймося до народного вислову // Культура слова. – К.: Наук.

- думка. –1994. – Вип. 45. – С. 72–74.
26. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика [Електронний ресурс] / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абра- мович Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с. – Режим доступу : <http://zinki.ru/book/kognitivnayalingvistika/>
 27. Постовалова В. І. Мова як діяльність. Досвід інтерпретації концепції Гумбольдта / Валентина Іванівна По- стовалова. – М. : Наука, 1982, – 72 с.
 28. Радзівєвська Т. В. Текст як засіб комунікації. - К.: Інс-т української мови, 1995.
 29. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
 30. Смирницкий А. И. Значение слова/А. И. Смирницкий//Вопр. языкознания. – 1955. – № 2. – с. 89.
 31. Сучасна українська літературна мова : *підручник* / за ред. М.Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2001. 432 с
 32. Сучасна українська літературна мова: підр./[за ред. А. П. Грищенка]. – 3-е вид. допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
 33. Сучасна українська літературна мова: підр./[за ред. М. Я. Плющ]. – 4-те вид., переробл. – К.: Вища шк., 2003. – 430 с.
 34. Сучасна українська мова: підр. для студентів вузів/[за ред. О. Д. Пономарева]. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.
 35. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. — 3-тє вид., допов. — К.: Вища шк., 2002.
 36. Торсуєва І. Г. Интонация и картина мира художественного текста / И. Г. Торсева // Текст как отображение картины мира: [сб. научн. трудов]. – Вып. 341. – М., 1989. – С. 5–11.
 37. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
 38. Шевчук С.В. Ділове мовлення : Модульний курс: Підручник / 4-те вид.- К.: Арій, 2009.- С. 12-17.
 39. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : Підручник / 5-те вид. доп. і перероб.-К.: Арій, 2009.-С. 8-13.
 40. Шенделева Е. А. Полевая организация образной лексики и фразеологии / Е. А. Шенделева // Фразеология в контексте культуры. М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 74–80.

41. Янченко К. Інтерв'ю з Володимиром Лисом [Електронний ресурс] / Костянтин Янченко. – Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/interview/125261>
42. Сучасна українська літературна мова: підр./[за ред. А. П. Грищенка]. – 3-є вид. допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
43. Сучасна українська літературна мова: підр./[за ред. М. Я. Плющ]. – 4-те вид., переробл. – К.: Вища шк., 2003. – 430 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лис Володимир "Століття Якова" / Володимир Лис. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 240 с.
2. Лис. В. С. Століття Якова [Текст] / передм. О. Забужко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 240 с.
3. Лис Володимир "Соло для Соломії" / Володимир Лис. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 310 с.
4. Лис Володимир "Маска" / Володимир Лис. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 278с.